

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Мастер академске студије:

„Тероризам, организовани криминал и безбедност“

МАСТЕР РАД

„Државни удар 27. марта 1941. године“

Ментор:

Проф. др Драган Симеуновић

Студент:

Ивана Колаковић 3/10Т 1

Београд, 2012.

САДРЖАЈ:

АПСТРАКТ	4
ABSTRACT	5
УВОД	6
1. ПРЕВАТИ КАО НЕЛЕГАЛНИ ОБЛИЦИ ОСВАЈАЊА ВЛАСТИ: ДРЖАВНИ УДАР И ПУЧ	8
2. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА УОЧИ II СВЕТСКОГ РАТА - ОКОЛНОСТИ КОЈЕ СУ ДОВЕЛЕ ДО МАРТОВСКОГ ПРЕВРАТА 1941. ГОДИНЕ	13
2.1 УНУТРАШЊА СИТУАЦИЈА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ	13
2.1.1. АТЕНТАТ НА КРАЉА АЛЕКСАНДРА И НАМЕСНИЧКА ВЛАДА КНЕЗА ПАВЛА.....	14
2.1.2. „ХРВАТСКО ПИТАЊЕ“	18
2.1.3. ДЕЛОВАЊЕ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	23
2.1.4. НАЦИОНАЛИСТИЧКИ ПОКРЕТИ И ТЕРОРИСТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ	26
2.2. ОКОЛНОСТИ НА МЕЂУНАРОДНОЈ СЦЕНИ И ПРЕПЛИТАЊЕ ИНТЕРЕСА ВЕЛИКИХ СИЛА	30
2.2.1. ПРОДОР ФАШИЗМА И ПРЕТЕНЗИЈЕ НЕМАЧКЕ И ИТАЛИЈЕ.....	31
2.2.2. БРИТАНСКА И АМЕРИЧКА ДИПЛОМАТИЈА УОЧИ ПОТПИСИВАЊА ТРОЈНОГ ПАКТА И ОКРЕТАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ СССР-У	35
2.3. ПРИТИСАК НЕМАЧКЕ И ПОТПИСИВАЊЕ ТРОЈНОГ ПАКТА	38
3. ДРЖАВНИ УДАР 27. МАРТА 1941. ГОДИНЕ	43
3.1. ПРВОБИТНЕ ТАЈНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА СМЕНУ НАМЕСНИЧКЕ ВЛАДЕ	43
3.2. ИНИЦИЈАТОРИ И АКТЕРИ ДРЖАВНОГ УДАРА	44
3.2.1. СИМОВИЋ И МИРКОВИЋ И ИНИЦИЈАЛНИ ПОКУШАЈИ СМЕНЕ КНЕЗА ПАВЛА.....	44
3.2.2. РЕАЛИЗАЦИЈА ДРЖАВНОГ УДАРА И НОВА ВЛАДА ГЕНЕРАЛА СИМОВИЋА	47
3.3. РЕАКЦИЈЕ НА ПРИСТУПАЊЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ И ДРЖАВНИ УДАР 27. МАРТА	54
3.3.1. РЕАГОВАЊЕ КПЈ, ДЕМОНСТРАЦИЈЕ	54
3.3.2. РЕАГОВАЊЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ	54
3.3.3. РЕАГОВАЊЕ САВЕЗНИКА И СИЛА ОСОВИНЕ	57
4. ЕФЕКТИ УТИЦАЈА СТРАНИХ СИЛА И ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ НА ДРЖАВНИ УДАР 1941. ГОДИНЕ	61
4.1. ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И ЊЕНЕ ОБАВЕШТАЈНЕ СЛУЖБЕ	61
4.2. УТИЦАЈ НАЦИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ И ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ	64
4.3. УТИЦАЈ СОВЈЕТСКИХ ТАЈНИХ СЛУЖБИ	67
5. КНЕЗ ПАВЛЕ – ТРАГЕДИЈА ЈЕДНЕ ЛИЧНОСТИ	69

6. ПОСЛЕДИЦЕ ДРЖАВНОГ УДАРА И ТУМАЧЕЊЕ ЊЕГОВОГ ИСТОРИЈСКОГ ЗНАЧАЈА.....	73
6.1. ПОКУШАЈИ ТАКТИЗИРАЊА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ И ОДМАЗДА НЕМАЧКЕ.....	73
6.2. ТУМАЧЕЊА ЗНАЧАЈА ДРЖАВНОГ УДАРА	75
7. ЗАКЉУЧАК.....	81
П Р И Л О З И	86
СПОРАЗУМ ЦВЕТКОВИЋ – МАЧЕК (1939).....	86
ПРОТОКОЛ О ПРИСТУПАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ (1941).....	90
ДИРЕКТИВА БРОЈ 25.....	94
ЛИТЕРАТУРА.....	96

АПСТРАКТ

У раду се анализира државни удар који се догодио 27. марта 1941. године и који се сматра једним од најзначајнијих догађаја у српској историји. Група војних официра, незадовољна политиком намесничке владе и приступањем Југославије Тројном пакту, извршила је преврат којим је сменила кнеза Павла и успоставила пучистичку владу. Последице су биле катастрофалне и водиле су одмазди Немачке и разарању читаве земље. Поред околности које су довеле до удара, у раду је приказан начин његовог извођења, ко су били главни актери и који су били њихови мотиви, као и очекивања након његове реализације. Пуч не би био изведен да није било утицаја обавештајних служби и у раду су приказане службе које су биле најактивније у то време, као и методи помоћу којих су вршили опструкцију власти и помагале пучисте. У раду су сагледане историјске вредности и значење пуча у тренутку када се догодио, али и за време које је тек долазило, као и шта је он значео за народ и његову судбину, тачније да ли је донео беспотребну политичку погибију или је пак представљао прави херојски подвиг.

Кључне речи: 27. март, државни удар, преврат, Немачка, Велика Британија, кнез Павле, генерал Мирковић, генерал Симовић, Тројни пакт

ABSTRACT

My master work is dealing with the Coup d' Etat that occurred on March 27, 1941 and is considered one of the most significant dates in the Serbian history. The group of military officers, deeply unsatisfied with his politics and the fact that Yugoslavia had join the Tripartite Pact, overthrown Prince Paul, establishing the new Government. The consequences were disastrous and they led to the German retaliation and destruction of the whole country. Besides the circumstances that led to Coup d' Etat, I have tried to show the methods of its realization, who were the main characters and their motives, as well as their expectations after it ended. The fact is that there would probably not be any Coup d' Etat, if the different intelligence services didn't meddle and I have tried to see to what extent they have been involved and how they obstructed the Government and helped the insurgents. At the end I have tried to see the historic value and the meaning of the Coup d' Etat for the time that it happened and the near future, what did it bring to the people and its destiny, did it bring the unnecessary political suffering or heroism and honor.

Key words: March 27, Coup d' Etat, Overturn, Germany, Great Britain, Prince Paul, General Mirkovic, General Simovic, Tripartite Pact

УВОД

Један од значајнијих момената који је сигурно обележио српску историју 20. века је државни удар 27. марта 1941. године. Његов значај огледа се у чињеници да је променио ток историје српског народа, увукавши Југославију, односно Србију у најпогубнији рат који се десио на овим просторима. На основу доступне грађе која се на различите начине бавила овом тематиком, било површно, посвећујући му неколико редова, или детаљно, посвећујући му целокупне радове, може се увидети да се 27. март различито тумачио и објашњавао, у зависности од политичко - идеолошке или националне припадности, као и личних афинитета аутора. Са откривањем документације кнеза Павла и архиве британских служби, дошло се до значајних података и информација које су јасније приказале одређене сегменте тог догађаја, пре свега везане за односе кнеза Павла према силама Осовине и Великој Британији, као и према сопственој држави.

Ипак, неких конкретнијих докумената и извора информација попут записника, стенограма готово и да нема, бар са наше стране, јер се они нису водили ни на састанцима Крунског савета, ни на састанцима са Хитлером, а који би у овом случају били драгоцени. Немачка архива, тј. архива Гестапоа, као и архива Совјетског Савеза о 27. марту и догађајима око њега, није још увек у потпуности доступна, па се можемо само надати да ће једном када се стави на увид, обелоданити нове чињенице које ће додатно расветлити овај период.

Овим радом бих желела, на основу доступне грађе, да сагледам битност 27. марта за нашу историју, нарочито имајући у виду актуелност теме, поводом рехабилитације кнеза Павла Карађорђевића и преношења његових посмртних остатака у Србију октобра 2012. године. Упоредном анализом различитих научних радова и гледишта историчара на ову тему, покушаћу да одговорим на питање да ли је то био херојски чин мале балканске државе која се дрзнула да каже не тада најјачој земљи на политичкој карти, сачувавши тако своју част, или је у питању био исцениран и добро плаћен посао, одрађен зарад интереса државе којој је улазак Југославије у рат највише одговарао. Преплитање интереса Немачке и Велике Британије и њихово поигравање судбином мале државе попут наше, покренуло је низ несрећних догађаја, који су се као

Државни удар 27. марта 1941. године

домино ефекат ширили незауостављивом брзином, водећи Југославију и пре свега српски народ у најмучније страдање до сада.

Кроз анализу садржаја различите грађе, пре свега књига, часописа и интернет страница које говоре о овом догађају, покушаћу се, у ширем контексту обраде теме, осврнути на околности изван и унутар Краљевине Југославије које су претходиле државном удару и на неки начин условиле његову сигурну егзекуцију. Међународна сцена тог доба била је прилично узбуркана најездом фашизма и немачког национализма. Територијалне аспирације Италије и Немачке, као и жар Немачке за осветом након пораза у I светском рату, брзо су задовољаване освајањем великог броја територија. Унутрашња ситуација није била боља и огледала се у константним страначким сукобима и суочавању са сепаратистичким тежњама Хрвата и других народа.

Приступање Тројном пакту и савезништво са Немачком неки сматрају директним поводом за преврат 27. марта, али постоје индиције да је то био само изговор завереницима који су већ дуго били незадовољни стањем у земљи, да неутралишу намесничку владу и кнеза Павла. Зато ћу покушати да препознам све чиниоце који су дефинисали 27. март као државни удар, од иницијатора, стратега и главних извршиоца, преко метода и средстава извођења пуча, до циљева и очекивања завереника након преврата.

Кнез Павле, као кључна личност на политичкој сцени Југославије тог доба, бачен у „арену“ ненадано и без претходног искуства, биће такође пажљиво анализиран, како би се сагледала трагичност његове личности и увидело да ли је он стварно био издајница или заштитник свога народа.

Какав је одјек имао 27. март у свету, да ли је утицао на равнотежу сила и нова прегруписавања на међународној сцени, шта је он донео, а шта одузео Југославији, тј. Србији и српском народу, су питања која ће се наметати у раду и на која ћу покушати пронаћи одговор.

1. ПРЕВАТИ КАО НЕЛЕГАЛНИ ОБЛИЦИ ОСВАЈАЊА ВЛАСТИ: ДРЖАВНИ УДАР и ПУЧ

Како би се објаснило зашто је догађај од 27. марта 1941. године, дефинисан као државни удар или пуч, неопходно је феноменолошки детерминисати ове појмове. Државни удари и пучеви, који су карактеристични и за нашу историју, увек су били ефикасни видови преврата и нелегалног преузимања власти. Методи извођења преврата, учесници и њихови циљеви су чиниоци који дефинишу одређени преврат као државни удар или пуч.

Политичка моћ, као могућност потпуног утицања на друштвена збивања и несметаног остваривања одређених циљева, и њен институционализовани облик, политичка власт, су у историји човечанства увек биле камен спотицања у међуљудским односима и предмет највећег броја сукоба. Власт се раније освајала насилно или наследно и претежно је била апсолутна својина једног човека. За разлику од старијих друштвених заједница, модерно друштво и модерна држава поседују много јаче механизме за ограничавање власти и спречавање њеног насилног присвајања. Али, данашња политичка реалност је ипак таква, да се и даље у одређеном броју држава користе насилни преврати као ефикасно средство њене дестабилизације и спречавања демократског напретка. Најзначајнији легални облик освајања власти и највреднија тековина демократије јесу избори и могућност слободног бирања смењиве политичке власти. Као нелегални облици освајања власти јављају се преврати, односно његови подоблици државни удар и пуч.

Државни удар представља ужи облик политичког удара,¹ који је као војно политички феномен, иако већ одавно присутан у политичкој историји, постао нарочито популаран након II светског рата, у земљама у развоју. Постоје две врсте државног удара, први који изводи група завереника против властодршца и други, тзв. државни удар „одозго“

¹ Политички удар се дефинише као форма преузимања власти у одређеној структури која није у одговарајућој сагласности са важећим концептом преузимања и нормом, односно садржином норме, друштва, институције, организације или важећим моралним кодексом одређеног друштва. Политички удари могу бити било које облици безразложних смена, у политичкој партији, институцији, организацији, који нису противзаконити, али су у супротности са важећим моралним и друштвеним начелима - Симеуновић Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 110.

Државни удар 27. марта 1941. године

који спроводи властодржац када покушава да апсолутизује своју власт.² Најцеловитија дефиниција државног удара гласи: „Државни удар је просторно уско, на центар политичке моћи, односно седиште власти ограничена насилна завереничка војно-политичка акција, коју ради изненадне неуставне тотално - аберативне промене у позицији носилаца врховне извршне власти у једној земљи пажљиво планира и у веома кратком временском року изводи органичен број одабраних актера из редова носилаца државне власти, уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа маса, а са израженом тенденцијом опстајања превратничке акције у оквирима постојећег друштвено - политичког уређења, па чак и његове заштите и поред измена режима“.³ Стога, државни удар карактеришу: насилно освајање власти искључиво зарад промене владајуће структуре, не и читавог друштвено - политичког уређења; тајност и конспиративност у организацији и фактор изненађења у егзекуцији плана; учешће релативног малог броја актера повезаних у чврсто организовану групу.

Услови и разлози због којих долази до преврата и коришћења насилних средстава освајања власти су различити и у основи лежи политичка криза, тј. незадовољство мање групе људи тренутном политичком поделом и проста жеља да она преузме власт и руководи њоме у корист сопствених интереса. Да би се преврат успешно реализовао неопходно је постојање повољне унутарполитичке климе (распрострањено незадовољство народа), војна надмоћ над противником и подршка иностраног фактора.⁴ Као најчешћи узроци државног удара могу се одредити: политичка и економска криза унутар државе, односно сукоби политичких елита и привредна рецесија; велике социјална раслојеност и немири који настају као последица те кризе; економски, војни и политички циљеви страних сила, које желе да стекну надмоћ у одређеном региону, кроз успостављање себи оданих влада;⁵ политичка традиција

² Као мотив за извођење ове врсте државног удара врховни носилац власти се обично позива на наводно незадовољство народа због постојања великог броја посредника у систему власти између њега као „омиљеног владара“ и народа - Симеуновић Д.: *Теорија политике - ридер*, I део, Удружење наука и друштво, Београд, 2002, стр. 171.

³ Дефиниција проф. Драгана Симеуновића – Симеуновић Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 111.

⁴ Симеуновић Д.: *Државни удар као војно-политички феномен*, Војно дело, Београд, 1992, стр. 127.

⁵ Распрострањено у државама Латинске Америке, где је већина државних удара изведена у сарадњи са САД, чији је интерес био довођење на власт проамерички настројених и лојалних влада – исто, стр. 126.

Државни удар 27. марта 1941. године

извођења удара и одсуство строгих казних мера за актере у случају неуспеха;⁶ незадовољство одређених војних кругова сопственим положајем.

Државни удар не представља спонтану радњу, већ брижљиво планирану превратничку акцију коју завереничка група или организација изводи у неколико фаза. То су према проф. Симеуновићу: *фаза припреме, фаза непосредног извршења и фаза консолидације.*

I фаза - Почетна фаза када се праве иницијални планови извођења преврата и настоји формирати чврсто завереничко језгро, дефинишу се вође, обезбеђује подршка значајнијих политичко - војних и економских структура у земљи и иностранству. Битна карактеристика прве фазе државног удара је да превратнике везује чврста завереничка веза и заједнички интерес. У зависности од степена тајности и међусобног поверења завереника, зависиће ток, али и коначан исход завереничке акције.⁷ У овој фази догађаји се релативно споро одвијају, због сложености процена и одлука које вође завереничких група морају доносити како не би угрозили успешан ток целокупне операције, па период завереничког организовања често траје годинама.

II фаза – Ова фаза траје веома кратко, највише неколико сати, уколико се тежи успешном извођењу преврата. То подразумева муњевиту акцију завереника у освајању главних политичко - безбедносних центара моћи и успостављање новог режима, уз висок степен прецизности у спровођењу плана и координације са страним факторима. Иако се власт преузима насилно, ову фазу најчешће не карактерише коришћење физичког насиља, али ни коришћење широких народних маса, јер да би се што успешније извео преврат, неопходно је да што мањи број људи зна за њега. Улога маса је значајнија након консолидације режима, као подршка новој влади, али и ради лакшег добијања међународног признања.

⁶ Карактеристично за државе Латинске Америке, где је државни удар много популарнији метод смене власти него избори – исто, 123.

⁷ Завера је организована конспиративна акција, коју са циљем остварења тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани и у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере - Симеуновић Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 110.

Државни удар 27. марта 1941. године

III фаза – Ово је фаза која најдуже траје и карактерише је спровођење физичког насиља ради обрачуна са политичким неистомишљеницима и подржаваоцима свргнуте власти. Пошто завереници за циљ имају што брже успостављање легитимне власти у држави и њено међународно признање, методе које користе како би то остварили су репресија, контрола средстава информисања и отворена демонстрација снаге, кроз стално присуство војске на улицама.

У основне актере државног удара могу се сврстати:⁸

1. Лица из редова носилаца власти, који својим механизмима власти у одсутном тренутку могу допринети успешном реализовању удара и спречавању стварања отпора.
2. Припадници националних армија, који су најчешћи учесници и покретачи државних удара и најзначајнији утицај имају током друге и треће фазе. Највећи број њих долази из редова вишег и средњег дела официрског кора, јер државни удар виде као шансу за брзо напредовање на друштвеној лествици, довољно су образовани да управљају, у директном су наредбодавном контакту са обичном војском и имају стратешки повољно место у протоку информација.
3. Припадници обавештајно - безбедносних структура, који учествују у свим фазама извођења преврата. У првој врбују потенцијалне заверенике, омогућују финансијску помоћ и разрађују планове реализације удара. У другој фази, прате ток преврата и о томе обавештавају све битније инстанце у земљи и иностранству. У трећој фази консолидације власти помажу у обрачуну са политичким противницима и међународној афирмацији.

По начину учешћа се разликују *посредни актери тј. иницијатори* (војни, политички и економски кругови у земљи и иностранству, којима је у интересу да на власт дође структура која ће испуњавати њихове интересе) и *непосредни тј. извршиоци* (сви остали који учествују у организацији и извођењу удара, односно уже гледано, непосредни учесници у освајању власти), чији се односи протежу од потпуног свесног

⁸ Симеуновић Д.: *Државни удар као војно-политички феномен*, Војно дело, Београд, 1992, стр. 134.

Државни удар 27. марта 1941. године

учешћа непосредних актера у припреми преврата од стране посредних актера, преко делимичне манипулације официрима од стране посредних актера, до потпуне манипулације непосредним актерима када су носиоци интереса политичке структуре ван земље.

Пуч је милитантни облик државног удара који је карактеристичан по томе што га изводе искључиво националне војне снаге које не припадају владајућој елити, које су најчешће у тајној или јавној спреси са страним структурама и које након реализације пуча, заузимају власт. Сходно томе, постоје чисто војне пучистичке владе, тј. хунте које се састоје само од припадника националне војске и владе које настају комбинацијом војске и цивила.⁹ Пуч се реализује на исти начин као и државни удар, и носиоци пуча су такође махом припадници средњег и вишег слоја војске. За разлику од државних удара, пуч је обично пропраћен успостављем власти са ригорознијим мерама самоочувања, које често могу водити завођењу диктатуре.

Сагледавајући догађај од 27. марта кроз призму наведених карактеристика државног удара, може се рећи да је овај догађај представљао најмилитантнију форму удара, тј. пуч. Извела га је група војних официра, сарађујући са страним структурама, успостављајући сопствену власт, на чијем челу се нашао један генерал.¹⁰ Али, како би се стекла свеобухватнија слика о овом догађају и његовом значају, мора се сагледати у контексту околности у којима се десио и које су га дефинисале као пуч.

⁹ Исто, стр. 139.

¹⁰ Зборник радова округлог стола: „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“, ИП Златна књига, Београд, 2003, стр. 152.

2. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА УОЧИ II СВЕТСКОГ РАТА - ОКОЛНОСТИ КОЈЕ СУ ДОВЕЛЕ ДО МАРТОВСКОГ ПРЕВРАТА 1941. ГОДИНЕ

Краљевина Југославија се непосредно пред II светски рат налазила на врло „климавим темељима“ и одржавана је на апаратима искључиво од стране Србије, која је чини се једина желела да та „чудна мешавина“ три потпуно различита и неспојива ентитета, преживи и успе. Постојало је неколико унутрашњих непријатеља који су је саботирали и чинили је нестабилном, попут сепаратизма појединих нација, политичка разједињеност и деловање комуниста. Али постојало је много више непријатеља око ње, који су је, користећи је за своје себичне интересе, довели до потпуног слома и коначне пропасти.

2.1 УНУТРАШЊА СИТУАЦИЈА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Србија је из Првог светског рата изашла као победник. 1918. године, створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, држава у коју су ушла три народа различитих менталитета, вера, обичаја и интереса. За стварање овакве државе највише су показали интерес српске вође које су желеле да напоскон отелотворе идеју заједничке југословенске државе, у основи желећи да скупе све Србе на просторима од некадашње Аустроугарске до Бугарске и тако реше питање српског уједињења.

На чело нове државе је дошао њен највећи заговорник, краљ Александар Карађорђевић. Како би опоравио државу након рата и успоставио уређени поредак, започео је низ реформи, доношењем Видовданског устава 1921. године.¹¹ Паралелно са напорима краља да стабилизује земљу, расла су и незадовољства странака и народа који су се у старту противили уласку у заједничку државу, желећи и тражећи независност. Владе су се због тога често смењивале и до 1929. године, чак седамнаест их је пало.

¹¹ По Видовданском уставу, краљ је био неприкосновен и поседовао је законодавну, извршну и судску власт. Ниједан закон се није могао донети без његове одлуке, а и у спољној политици је водио главну реч. Овај устав је дефинисао краља као апсолутисту, чија се владавина заснивала на принципима лажног парламентаризма – Терзић, В.: *Слом Краљевине Југославије 1941*, књ. 1, Народна књига Београд, Побједа Титоград, Партизанска књига Љубљана - Београд, 1982, стр. 16.

Државни удар 27. марта 1941. године

У време Александрове владавине створене су две политичке струје које су биле сукобљене све до рата у Југославији, а то су српска грађанска, која је била за централизовану државу и хрватска, која је тежила федерализму. Све већа нетрпељивост између ових струја, односно радикала који су тада били на власти и опозиционих странака на челу са Хрватском сељачком странком (ХСС), кулминирала је убиством неколицине посланика у Народној скупштини 1928. године, међу којима је био и вођа ХСС, Стјепан Радић.¹² Овај инцидент је још више усијао односе Србије и Хрватске и сав рад претходних година на побољшању односа двају народа је у потпуности пропао. Хрвати су били веома љути и државу су захватили вишедневни неред и демонстрације, које је краљ Александар искористио да би у име „завођења реда“, увео шестојануарску диктатуру 1929. године. Укинуо је Устав, распустио Парламент и основао ванпарламентарну владу. У низу мера које је донео, променио се и назив Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевину Југославију.

Овим чином краљ је мислио да ће још више учврстити југословенску заједницу и да ће страховладом заплашити сепаратисте. Међутим, то је само још више пробудило побуњеничке страсти народа и услед све чешћих демонстрација студената и радника, економске кризе која је погодила земљу и све јачих сепаратистичких парола Хрватске, краљ је одлучио да се умоли народу ограничавањем своје власти, кроз доношење новог тзв. „Октроисаног устава“.¹³ Нажалост, краљ је само формално укинуо диктатуру и ограничио своје ингеренције, јер се новим уставом ништа битније није променило.

2.1.1. Атентат на краља Александра и намесничка влада кнеза Павла

Краљ Александар је имао доста непријатеља, нарочито након завођења диктатуре. Он је сву власт концентрисао у својим рукама, а забранио је рад свим политичким партијама, као и националним, верским и синдикалним организацијама. Спречио је стварање јединственог српског блока састављеног од радикала и демократа, који је

¹² Радикалски посланик Пуниша Рачић је, изреволтиран опаском једног хрватског посланика, извадио пиштољ на седници Парламента и убио два хрватска посланика, Павла Радића и Ђуру Басаричека. Стјепан Радић је том приликом био само рањен, али је умро од последица рањавања неколико недеља касније – Ђоровић, В.: *Илустрована историја Срба*, књ. VI, Народна књига, Београд, 2006, стр. 161.

¹³ Устав је донет 1931. године. Краљевина Југославија је проглашена за уставну и наследну монархију, са дводомним системом. Изборно право је постало опште, а гласање јавно. Влада је остала одговорна само владару – Павловић, С.: *Србија - историја иза имена*, Клио, Београд, 2004, стр. 160.

Државни удар 27. марта 1941. године

могао да му ограничи власт, а вешто је застрашивао и Хрвате, поштрвањем полицијског режима, мађарским ревизионизмом и политичким изопштавањем. Многи су у то време пребегли у иностранство и одатле подривали власт у Краљевини. Неколико посланика Хрватске сељачке странке (међу њима и Анте Павелић) побегло је у Италију, где су отпочели са стварањем екстремних терористичких покрета. У Македонији су све више јачале пробугарске тајне формације, а против краља је деловала и Комунистичка партија Југославије,¹⁴ која је у време његове владавине радила у илегалу.

Велики проблем представљале су и границе дефинисане 1918. године, на које су претендовале многе земље у окружењу. Мађарска је желела Војводину, Италија Далмацију, Албанија Косово, а Бугарска Македонију.

Мађарска је имала идеју обнове Хабзбуршке монархије и уједињења свих Мађара у једну државу, што је значило враћање територија које су некад биле у њеном саставу, а самим тим и Војводине. Једини начин да се то оствари био је рат, јер су границе између КСХС и Мађарске биле међународно дефинисане и признате након I светског рата, тако да се краљ Александар константно прибојавао могућег напада са севера.

Италијански вођа Мусолини такође није крио територијалне аспирације према Југославији, па су италијанске обавештајне службе на све начине покушавале да је ослабе, подривајући режим краља Александра и подржавајући усташки покрет Анте Павелића. Освајањем Албаније, Италија је почела и са распиривањем незадовољства Албанаца на Косову, кроз неколико иредентистичких покрета. На њиховом отцепљењу највише је радио тзв. „Косовски комитет“. Преко чланова комитета, уз помоћ италијанских обавештајних служби, успостављене су везе са Албанцима на КиМ и формирана је мрежа обавештајаца који су радили на циљу стварања велике Албаније. Главно упориште обавештајних служби на Косову били су качачки одреди разбојника који су терористичким акцијама покушавали да оборе режим.

¹⁴ Краљ Александар је сматрао да је поред Ватикана, Коминтерна највећи непријатељ државе – Лучић, Д.: *Павелићев тестамент - жиг комунизма*, књига II, Екопрес, Зрењанин, 2004.

Државни удар 27. марта 1941. године

Са Бугарском је постојао проблем Македоније, и то још од балканских ратова. Бугарска је била незадовољна чињеницом да јој Македонија није припала Версајским уговором и чинила је све да је врати под своје окриље. У том периоду појачало се и деловање Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО), чији је циљ био отцепљење Македоније, а која је имала и снажну подршку бугарских политичких вођа.

Тридесетих година прошлог века, нагло су почеле да јачају фашистичке и нацистичке идеје и државе које су их пропагирале попут Италије и Немачке. Југославија није имала добре односе са Италијом у то време, управо због њених територијалних потраживања. Краљ је покушавао да нађе савезника који би помогао Југославији и војно и економски, и уздао се у Француску, као највећег пријатеља Србије након I светског рата. Али Француска је имала друге планове. Услед јачања Немачке, Француска је покушавала да створи јак савез против ње, привлачећи што више партнерских држава. Позив је био упућен и Италији и Југославији. Краљу Александру се није допадала ова идеја, јер је знао да ће она ићи само на штету југословенских народа и одбијао је њено дубље разматрање. Међутим, француска влада је била прилично упорна и краљ је пристао, након низа преговора, на још један састанак у Марсеју 1934. године, на коме би се расправљало о условима које Југославија поставља за потенцијални улазак у савез. Нажалост, даља дискусија на ову тему прекинута је нагло и насилно, убиством краља Александра у поворци која се кретала кроз град.

У почетку се није знало ко је организатор убиства, али се касније дошло до сазнања да је реч о здруженом деловању припадника ВМРО и усташа у Италији. Постоје индиције да је у убиство био умешан и Мусолини лично, али то до данас није доказано.¹⁵ Оно што се такође сазнало у то време јесте да су се убице скривале у Италији и Мађарској, што је изреволтирало југословенску јавност која је тражила освету. Влада Краљевине се обратила Лиги Народа да реши читаву ситуацију и строго казни налагодавце, али то се нажалост није десило. Мађарска је добила само јавну осуду, а Италија чак ни то.

Након атентата, власт је преузела намесничка влада на челу са кнезом Павлом Карађорђевићем, а у саставу намесништва су били професор др Раденко Станковић и др Иво Перовић. Власт под вођством кнеза Павла се суочила са новим недаћама. Осим

¹⁵ Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 63.

Државни удар 27. марта 1941. године

што је кнез нагло ушао у политику и преузео терет власти на себе, морао је да смири народно незадовољство убиством њиховог омиљеног краља и спречи нереде. Читава ситуација је изазвала кризу југословенске владе, која је убрзо пала. Кнез Павле се први пут суочио са реалполитиком и морао је да докаже да је способан да реши тренутну кризу. Саставио је нову владу на челу са Богољубом Јевтићем, која међутим није дуго потрајала због страначких расцепканости, поновног раста хрватског сепаратизма и усташких терористичких акција.

Кнез Павле се потом, највише на наговор Британаца и уз консултације са вођама највећих партија у Југославији, обратио Милану Стојадиновићу, члану радикалне странке и бившем министру финансија, са молбом да буде председник владе што је овај прихватио. Године 1935. оформљена је нова југословенска влада. Стојадиновић је предложио и стварање нове странке Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ), која је требало је да обезбеди широку социјално - политичку подршку намесничкој влади и њеном плану изналагања решења за горуће проблеме у држави, привредну рецесију и хрватски сепаратизам. Поред Радикалне странке, ЈРЗ је окупљала још две опозиционе партије, Словенску људску странку, Антона Корошеца и Југословенску муслиманску организацију, Мехмеда Спаха. Кнез Павле је мислио да ће стварањем ЈРЗ натерати ХСС да попусти и да ће им тадашњи вођа Влатко Мачек убрзо прићи. Међутим, Мачек је био неумољив, јер је упорно инсистирао на захтевима које је влада одбијала да прихвати, а то су укидање централизама и увођење федералног уређења државе.

Међутим, судбина није била наклоњена Југословенској радикалној заједници. Ускоро су на видело испливале све слабости ове странке и врло брзо је дошло до разилажења страначких партнера, највише због апсолутистичког наметања Стојадиновића. Иако ослабљен и без шире подршке унутар земље, Стојадиновић је успео некако да се одржи у влади све до 1939. године, када је на изборима доживео фијаско и након оставке неколико својих министара, поднео је оставку кнезу, коју је овај врло радо прихватио. Иако је Стојадиновић у почетку уживао велико поверење кнеза и био недодирљив, оног тренутка када је Павле схватио да није ништа учињено на зближавању с Мачеком, да се

Државни удар 27. марта 1941. године

Стојадиновић у потпуности окренуо силама Осовине и да му такорећи ради о глави, одлучио је да га скине с власти.¹⁶

Генерално гледајући, унутрашња ситуација у Краљевини Југославији није ишла на руку кнезу Павлу и влади, јер није постојало јединство и стабилан поредак који би се могао јаче супроставити Немачкој. Нова влада је декларисала поштовање начела шестојануарске диктатуре и концепта интегралног југословенства, али с друге стране није спречавала активности и настојања одређених странака да децентрализују власт у Југославији, попут Хрватске. Нажалост, економска криза, политичка и верска расцепканост и нетрпељивост још више су слабили Краљевину у времену када се тражила стабилна и јака држава, која би се могла супроставити надолazeћим непријатељима са запада.

2.1.2. „Хрватско питање“

Још 1919. године, Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), касније названа Хрватска сељачка странка, на челу са Стјепаном Радићем, прокламовала је „непризнавање КСХС и династије Карађорђевић јер нема мандат хрватског народа“.¹⁷ Хрватска је у старту саботирала заједничку државу, тежећи независности. Њене вође су преко разних емисара и изасланика код земаља на западу покушавале да издејствују аутономију и сопствену националну државу. Хрватска је била незадовољна, јер није осећала блискост са Србијом и сматрала ју је „прилепком“ који живи од хрватских богатстава и доприноса држави.¹⁸

Још је војвода Мишић, врло пророчки, говорио за Хрвате, уз предлог да им се да независност па нек „ломе главу како знају“: „Сви они једнако мисле, то је свет за себе,

¹⁶ Осим чињенице да није био ни близу хрватског питања, до Павла су долазили извештаји о његовим отвореним склоностима ка фашизму. Стојадиновић је започео реорганизацију ЈРЗ по узору на фашисте, парадирани су у зеленим кошуљама, користили фашистичке поздраве, а Стојадиновићу су узвикивали вођо – исто, стр. 103.

¹⁷ Преузето из чланка са интернет сајта – Јанковић, М.: *Скривена историја Србије: 27. март 1941. године – увод у мартовски пуч, Историјски контекст мартовског пуча 27. марта 1941.* <http://www.bastabalkana.com/2010/10/skrivena-istorija-srbije-27-mart-1941-godine-uvod-u-martovski-puc/> (датум приступа: 01.11.2012)

¹⁸ Некадашње територије Аустроугарске биле су најразвијеније у то време и као такве су ушле у састав нове државе. Новчани заводи у Хрватској, на челу са Загребачком штедионицом, имали су највећу финансијску моћ у држави. Најважнија индустрија је била смештена на просторима Словеније, Хрватске и Војводине – Петрановић, Б.: *Србија у II светском рату 1939-1945*, Војно издавачки и новински центар, Београд, 1992, стр. 21.

Државни удар 27. марта 1941. године

ма са каквим предлогом да се појавиш то је пропала ствар. Уверен сам да се са њима нећемо усрећити. То нису људи на чију се реч можеш ослонити...¹⁹

Стјепан Радић је покушавао да подели заједничку земљу и његова политика, коју ће касније наставити Влатко Мачек, ће константно вршити опструкцију власти у целом међуратном периоду, покушавајући да наметне систем федералног уређења. Посебно погубан за њих био је Видовдански устав, за који Хрвати нису хтели да гласају, а који је дефинисао централистичко уређење државе. Стање се додатно погоршало доношењем тзв. „Закона о заштити државе“ исте године, којим је строго кажњавана свака акција комуниста и федералиста, јер је сматрана за упереном против безбедности државе. Стјепан Радић је зато дуго одбијао да чланови његове странке учествују у раду Народне скупштине у Београду. Међутим, кад је дошло до стварања нове коалиционе владе Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића и Народне радикалне странке Николе Пашића у марту 1924, која је била за потпуно поштовање устава и унитаризма, Хрвати су, уплашивши се могућег спровођења тзв. „парцелације“,²⁰ односно поделе Хрватске, којом би се ослабила моћ хрватских политичких вођа, одлучили да почну са слањем својих делегата у Београд, како би заштитили интересе хрватског народа.

Већ 1925. године, влада је забранила рад ХРСС, одузела јој је сву архиву и похапсила је све виђеније представнике, на челу са Стјепаном Радићем, зато што је сумњала да је ХРСС, уласком у Сељачку интернационалу 1924, почела да сарађује са комунистима и ВМРО, против државног поретка. Радић је у затвору одлучио да промени своју тактику и пошто је нагло одбацио републиканизам и прихватио власт краља Александра, пуштен је на слободу само неколико месеци касније. По изласку је променио и назив странке у само Хрватску сељачку странку и успео је чак да се толико умили српским властима, да је склопио споразум о образовању „Владе народног споразума“ са радикалима, који су одлучили да раскину коалицију са Прибићевићем. Али као и остале пре ње, ни ова „политичка љубав“ није дуго трајала. Већ 1927. године, Радић је

¹⁹ Преузето из чланка са интернет сајта – Јанковић, М.: *Скривена историја Србије: 27. март 1941. године – увод у мартовски пуч, Историјски контекст мартовског пуча 27. марта 1941*, <http://www.bastabalkana.com/2010/10/skrivena-istorija-srbije-27-mart-1941-godine-uvod-u-martovski-puc/> (датум приступа: 01.11.2012)

²⁰ Видовданским уставом је била предвиђена подела државе на 33 области – Терзић, В.: *Слом Краљевине Југославије 1941*, књ. 1, Народна књига Београд, Побједа Титоград, Партизанска књига Љубљана – Београд, 1982, стр. 30.

Државни удар 27. марта 1941. године

одлучио да раскине са радикалима и покуша партнерство са Прибићевићем,²¹ образујући Сељачко – демократску коалицију (СДК), која се поново окренула истицању старог Радићевог циља, успостављању федерације.

Завођењем диктатуре након убиства Радића, рад СДК је био на кратко забрањен. Али након што им је краљ допустио обнову активности, коалиција је усвојила врло значајну резолуцију „Загребачке пунктуације СДК“, у којој су осудили српски хегемонизам и први пут јавно и одлучно истакли захтев за укидањем монархије. То је доста уплашило власти у Београду и влада је одлучила да кривично гони њене творце, јер су деловали против режима. Мачек, који је наследио Радића, је био осуђен на три године затвора, а изашао је тек 1935. године, помиловањем од стране кнеза Павла.

Намеснички режим се ништа другачије није понашао, иако је кнез Павле задужио Јевтића, а потом и Стојадиновића да се посвете овом проблему и створе неко решење прихватљиво за све стране. Нажалост, стварањем ЈРЗ, почео је да слаби диктаторски режим, што је додатно дало полета националном покрету Хрвата. Долазило је до честих сукоба и обрачуна између владиних странака и Хрватске сељачке странке. Влада је покушала ово питање донекле да реши и потписивањем Конкордата са Римокатоличком црквом 1935. године, чиме се по Уставу католицизам требао изједначити са свим осталим признатим конфесијама. То је изазвало салву незадовољства међу српским народом и Српском православном црквом, што је додатно закомпликовало ситуацију и довело скоро до пада целокупне владе, те се од конкордата на крају одустало.

Након што је кнез Павле схватио да му Стојадиновић ради о глави и да политика земље иде у погрешном смеру, а нарочито увидевши да не придаје значај решењу „хрватског питања“, кнез је сменио Стојадиновића и поставио на власт популарног, али одвише слабог Драгишу Цветковића, који такође није знао како да се избори са хрватским претензијама. Оно чега се додатно прибојавао кнез Павле и зашто је „хрватско питање“ морао што пре решити је и страх да би Немачка могла искористи хрватски сепаратизам против Југославије, као што је то чинила у другим државама где су мањине правиле проблеме.

²¹ Прибићевић је, једном кад је био избачен из владе од стране Пашића, постао највећи противник монархије и краља Александра – исто, стр. 34.

Државни удар 27. марта 1941. године

Наиме, Мачек је имао добру преговарачку тактику и залеђину, и врло је често „очијукао“ са Италијом и Немачком, интернационализујући „хрватско питање“. Интензивнији рад на представљању „хрватског питања“ као међународног проблема, ХСС је започела након убиства Радића. Послала је све виђеније чланове попут Мачека, Анте Трумбића, па и Павелића у Лондон, Париз, Берлин, Беч, Рим, како би код страних партнера добила подршку за своје политичке циљеве и скренула пажњу на дискриминаторско понашање југословенске владе. Влада је оштро реаговала на ове иступе, забраном рада ХСС, након чега су Хрвати прекинули све контакте са Београдом.

Дијалог Хрвата и југословенске владе обновљен је после смрти краља Александра и одлуке кнеза Павла да се у потпуности посвети решењу положаја Хрватске. У периоду од 1936. до 1939. године, и првих немачких освајања, Мачек је мало попустио према политици кнеза Павла и Стојадиновића. Али надирањем нацизма, Мачек је видео своју шансу да хрватске проблеме реши помоћу Немачке и пре свега Италије.²² Италија је и те како имала интереса да разбије Југославију и користила је сва средства како би то и остварила. Али и поред агитација ХСС, због којих је држава стално била на рубу распадања, влада кнеза Павла успевала је вешто да балансира између Хрватске и нартаја страних сила и одржи државу бар физички компактном.

Велики утицај на целу ситуацију имала је и усташка емиграција која је све више продирала у друштвене кругове Хрватске. Усташе, на челу са Павелићем, су се залагале за велику Хрватску у којој би живели чистокрвни Хрвати. Били су врло активни у Загребу и имали су врло јаку пропагандну машинерију, коју је предводио лист „Хрватски народ“. Усташки покрет је био против било каквих преговора са Београдом и противили су се све већем утицају ХСС. Мачек је покушавао да их сузбије, нарочито пред сам рат, па су усташе биле приморане да делују из илегале.

Кнез Павле је, увиђајући ситуацију на међународном плану, све веће приближавање Немачке и притисак страних сила да се уђе у рат, схватио да мора што пре да реши унутрашњу ситуацију како би консолидовао земљу и припремио је за предстојеће

²² Хрватска је била у врло интензивним преговорима са Италијом, који су умало довели до склапања споразума о дизању устанка Хрвата, који би финансирани Италијани, међутим Мачек је у последњем тренутку одустао - исто, стр. 65.

Државни удар 27. марта 1941. године

догађаје. Кнез и Мачек су схватили да само њих двојица могу решити ово питање, јер су ценили један другог и уживали су међусобно поверење. Павле је зато предложио да се склопи један споразум који би решио њихове несугласице, и у наредном периоду организовано је неколико сусрета Мачека и Цветковића, приликом којих су преговарали о условима тог споразума, јер су највећи проблем представљали територијално разграничење и пренос ингеренција. Споразум је коначно постигнут у августу 1939. године, а потписали су га Цветковић и Мачек. Њиме је створена Бановина Хрватска, централизам је требало да се замени федералним уређењем државе, а званично је признато постојање три народа, Срба Хрвата и Словенаца. Спољна политика, одбрана и трговина су остали у ингеренцији државе, а све остале области друштвеног живота су пренете на Бановину. Стварање Бановине, значио је малу победу хрватских сепаратиста, ревизију октроисаног устава и нестанак централистичке Југославије. Након склапања споразума, створена је заједничка влада у коју је ушла и Хрватска сељачка странка.

**Драгиша Цветковић, кнез Павле и Влатко Мачек
након потписивања споразума²³**

Али радовање је било кратког даха, јер је споразум ускоро наишао на осуду обеју страна. Српски културни клуб, на челу са Слободаном Јовановићем, који је бринуо о српским интересима, као и целокупно јавно мњење, били су огорчени уступцима који су дати Хрватској, што је уместо да реши проблем, још више распирило нетрпељивост између два народа. Хрватска опозиција је замерала Мачеку да је одустао од заједничког

²³ Слика преузета са интернет сајта: <http://povijest.net/v5/novosti/2008/uspostava-banovine-hrvatske/> (датум приступа: 21.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

циља да се промени политички систем Југославије и добије независност. Он је полако почео да губи утицај у странци, која се поцепала на три струје десницу, центар који му је остао привржен и левицу која је имала упориште у сељачким организацијама. Са приближавањем рата и повезивањем са Немачком, све више су се испољавале националистичке и фашистичке претензије Хрватске, односно њених политичких структура. Мачек се на крају ипак приклонио струји која је била за потпуну кооперацију са Немачком и стварање усташке НДХ. Пред сам рат, хрватски официри су масовно отказивали послушност и одбијали су да ратују за Југославију. Хрватска у рату постаје немачки сателит и највећи тлачитељ српског народа.

2.1.3. Деловање Комунистичке партије Југославије

У међуратном периоду значајан утицај на догађаје имало је и деловање Комунистичке партије Југославије, која се развила на остацима бољшевичке револуције. КПЈ је основана 1919. године, на иницијативу радикалних социјалдемократа Србије. Врло брзо је приступила Коминтерни (Комунистичкој интернационали) и постигла добре изборне резултате за Уставотворну скупштину. Комунистичке активности су биле веома распрострањене у Краљевини и наилазиле су на велики одзив пре свега омладине и радника, тако да је за само годину дана КПЈ бројала преко 60 000 чланова. КПЈ је стварала доста проблема режиму краља Александра, а потом и кнеза Павла, јер је била против монархије, пропагирајући социјалистички препород и савез са СССР.

Након покушаја убиства краља Александра на дан прогласа Видовданског устава 1921. године, влада је започела прогон комуниста, тврдећи да делују у супротности са државним интересима. КПЈ је одговорила терористичким акцијама и једна од жртава био је тадашњи министар унутрашњих послова Милорад Драшковић. Зато је Народна скупштина одлучила да одузме све мандате КПЈ и забрани јој рад. КПЈ је од тог периода почела да делује у илегалу.

Током свог илегалног живота, када је у потпуности била одсечена од народа, КПЈ се суочавала са доста проблема. Нагло јој је опао број чланова, доста њих је побегло у иностранство, а дошло је до поделе и настајања два партијска блока, једног у Београду, другог у Бечу, која су тако разједињена чинили КПЈ врло слабом и рањивом. Ни КПЈ у

Државни удар 27. марта 1941. године

Југославији није била јединствена, појавило се неколико фракција и струја које су различито гледале на ситуацију у земљи, а посебно на то како уопште решити национало питање у Југославији. На трећој конференцији КПЈ у Београду 1924. године, преовладала је левичарска струја и усвојена је Резолуција у којој је истакнуто да је Југославија држава Срба, Хрвата и Словенаца и да је то држава у којој владајућа класа српске нације угњетава остале нације. Овакав став је подржавала и наметала Коминтерна, која је уствари желела да још више створи јаз између народа у Југославији, јер су само незадовољни народи по њој спремни на дизање револуције. КПЈ се у наредном периоду борила против фракција унутар себе и 1928. године, након Четвртог конгреса, она постаје хомогенија. Њена потпуна консолидација остварена је након одржавања Четврте земаљске конференције 1934. године, после које је утврђена јасна политика деловања КПЈ и њена антифашистичка идеолошка основа. Јосип Броз Тито, који се највише истицао у револуционарној борби комуниста, добио је у задатак да окупи читаво чланство и све руководеће кадрове у један јединствени систем, који ће деловати у Југославији, а не као до тада из иностранства.

КПЈ се суочила и са великим проблемима, након увођења шестојануарске диктатуре. Комунисти су били масовно хапшени и убијани. Одговор КПЈ је био позив сељацима и радницима да крену у револуционарну борбу против режима. Државу су у наредном периоду захватили велики немири, демонстрације и штрајкови, у свим деловима државе, Србији, Црној Гори, БиХ и Хрватској. КПЈ је почела да јача, и осим код студената, осећао се све већи њихов утицај у синдикалним радничким организацијама и сеоским газдинствима. Десио се и преокрет у њиховим основним начелима о националном питању, па су иако су признавали право народностима на самоопредељење, заузели став да Југославија као државна заједница треба да остане јединствена и да се питање статуса мањина треба решити у датим оквирима државе, а не, како су раније говорили, њеним разбијањем.

Што се тиче односа КПЈ према тадашњим главним међународним факторима, у годинама пред избијање рата, комунисти су се повијали како је ветар дувао, час су били против Немачке, час против Британије и Француске, а често и против саме Југославије, односно Србије. Њихов једини интерес био је очување комунистичког система на челу са СССР. Све до 1939. године и потписивања споразума Рибентроп - Молотов о ненападању Немачке и СССР, КПЈ је деловала против фашистичких сила и идеологије.

Државни удар 27. марта 1941. године

Али са тим споразумом, правац њиховог деловања се променио и платформа антифашистичке борбе била је напуштена све до напада Немачке на СССР, 1941. године. КПЈ није смела без сагласности Коминтерне спровести ниједну акцију која би угрозила односе СССР и Немачке и њени највећи непријатељи у то време постали су Британци.

КПЈ је завојевачки деловала против намесничке власти и радила је интензивно на разбијању Југославије. Пропагандно и субверзивно су деловали кроз лист „Политика“ Владислава Рибникара, а имали су и идеју о збацивању кнеза Павла и увођењу „диктатуре пролетаријата.“ Међутим, та идеја је брзо одбачена у Коминтерни, јер је сматрано да акција премашује могућности КПЈ и да би неуспех довео до њене потпуне политичке изолације. Са све већим притиском Немачке на Југославију да приђе Тројном пакту, комунистима је било јасно да су избори и решења југословенске владе ограничени. Од Пете земаљске конференције 1940. године, комунисти су били спремни на све могуће сценарије које је доносила неизвесност те ситуације. У марту 1941. године, КПЈ је издала проглас радницима, сељацима, грађанима под називом „Против капитулације - за пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом“ у коме је режим прогласила издајничким, јер је „шуровао“ са империјалистичким силама на западу. КПЈ је упорно желела пакт са СССР, одлучно се борећи против било каквог савеза са Британцима и Американцима.

КПЈ је интензивно сарађивала и са усташким и проалбанским организацијама на рушењу државе, о чему сведочи и поверљива директива генералног секретара КПЈ Јосипа Броза партијским организацијама, након пуча, у којој је он истакао да је неопходно коришћење свих расположивих средстава за обарање режима, па и успостављање сарадње са усташама и Албанцима, ако ће то допринети бржем обарању режима. Комунисти нису имали развијену обавештајну мрежу за своје потребе, али након повлачења у илегалу су је развили, како би се спасили политичког прогона владе. КПЈ је почела да развија обавештајне центре којима су припадали чланови партије, убацивани у државне институције, полицију и војску. Није имала посебну тајну службу која би вршила обавештајни рад и информисала остале о прикупљеним информацијама, већ су обавештајци били сви чланови и симпатизери. Поред сопствене обавештајне мреже, интензивно су сарађивали и са тајном организацијом Коминтерне у Југославији, „Црвени камерни оркестар.“

Државни удар 27. марта 1941. године

КПЈ, по сведочењима многих, није знала да се спрема државни удар, али су се прикључили општенародном противљењу пакту и демонстрацијама 25. и 26. марта 1941. године. Са ове дистанце може се тврдити да су комунисти били веома добро организовани, имали чврсто упориште у народу и били су врло свесни ситуације која предстоји, а то је рат. 27. март им је омогућио повратак на политичку сцену и могућност да постану главни чинилац у стварању српске историје.

2.1.4. Националистички покрети и терористичке организације у Југославији

У периоду између два рата, појавило се доста националистичких покрета и терористичких организација које су на све начине, често и насилним путем, покушавале да остваре своје циљеве и програме, чинећи тако државу нестабилном и лаким пленом земљама у окружењу.

Националистички покрети су се појавили у Словенији, у виду клерикалиста свештеника Антона Корошеца, као и организација „Бој“, „Бела гарда“ и „Католичка акција.“ У Црној Гори су се појавили сепаратистички покрети „Зеленаши“, а касније и тзв. „Привремени административни црногорски комитет“, са задатком успостављања самосталне црногорске државе, под окриљем Италије. На Косову се појавио велики број иредентистичких албанских покрета попут Џемијата, тајних друштава „Беса“ и „Бели комбетар“, као и „Косовског комитета“, који су махом били под утицајем Италијана, а главни циљ им је био стварање Велике Албаније.

Међутим, организације које су стварале највише проблема југословенској влади и које су највише утицале на збивања у држави су „Збор“ Димитрија Љотића, усташки покрет Анте Павелића и ВМРО Ванча Михаилова.

У Београду је почетком тридесетих година основано националистичко удружење „Југословенска акција“, које је давало потпуну подршку режиму и династији Карађорђевић. Они су се залагали за очување унитаристичког уређења и апсолутне владавине краља Александра. Међутим, након сукоба са тада владајућом Југословенском националном странком око превласти у држави, „Југословенска

Државни удар 27. марта 1941. године

акција“ се повукла у опозицију и постала је њен највећи критичар. 1934. године јој је био забрањен рад и након смрти краља Александра, ово удружење се почело гасити.

Паралелно са „Југословенском акцијом“ појавиле су се и три сличне групације које су се залагале за заштиту краљеве диктатуре, али које су у то време биле одвише слабе и нису привлачиле пажњу великог дела јавности. Група око листа „Отаџбина“ на челу са Димитријем Љотићем, група око листа „Збор“, која је покренута од стране неколицине интелектуалаца у БиХ и организација „Бој“ која је деловала у Словенији. Након смрти краља Александра, пошто су све ове групе биле махом пред распадањем, одлучиле су да се споје у једну организацију под називом Југословенски народни покрет „Збор“, на чијем челу се нашао Димитрије Љотић.

„Збор“ је у свом програму пропагирао веома реакционашке и профашистичке идеје и у потпуности је подржавао шестојануарску диктатуру. Након скандала са једним предузећем, преко кога се Љотић економски повезао са нацистичком Немачком, кренуло је распадање унутар ове организације, које је било најочигледније када је Љотић, без консултације других чланова, кренуо у жестоку кампању против закључивања Конкордата. Да не би доживео потпуни крах, Љотић је покушао да своју групацију присаједини са неком од већих политичких странака на власти, али без значајнијег успеха. Од 1937. године, покрет је предузео одређене промене и постао је у потпуности великосрпски клерикални покрет. Све је више истицао неслагање са политиком кнеза Павла и државним уређењем,²⁴ а нарочито је био незадовољан Споразумом Цветковић-Мачек и успостављањем билатералних односа са СССР. Љотић се у то време повезао и са министром војске и морнарице Миланом Недићем, јер су имали сличне ставове. Након што је влада открила њихову повезаност, Недић је био смењен, а „Збор“ забрањен. После окупације државе од стране Немачке, Љотићевци су се активирали и сарађивали су са владом Милана Недића, а понарочито су се истицали

²⁴ Љотић је затражио аудијенцију код кнеза Павла да би га упозорио на опасност у којој се налазила Југославија. Пошто је кнез Павле три пута одбио да га прими, највише из разлога што се упорно противио споразуму са Хрватима, Димитрије Љотић му је у току 1940. године упутио три отворена писма, која су изазвала велико интересовање у јавности. Ова писма су била пуна критике на рачун кнеза Павла, што ће имати велике последице по будућност ЗБОР-а. Љотић предлагао решење југословенске кризе, стварањем чврстог балканског савеза и реорганизацијом војске, која би се састојала из српских јединица и добровољачких снага Хрватске и Словеније. Пошто је кнез Павле и након овога одбио да га прими, Љотић је отпочео жестоку политичку кампању против њега - Зборник радова округлог стола: „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“, ИП Златна књига, Београд, 2003, стр. 57.

Државни удар 27. марта 1941. године

у борби против партизана. Народноослободилачки покрет их је у потпуности уништио 1944. године.

Једна од највећих националних хрватских организација била је *усташка терористичка организација*, на челу са Анте Павелићем. Заснивала се на екстремистичкој франковачкој идеологији с краја 19. и почетка 20. века и била је мешавина ултранационализма и клерикалног фашизма. Стварањем Краљевине СХС, хрватске политичке вође су одмах изнеле свој јасан став да су против уласка у заједничку државу и да је не признају. Након завођења диктатуре 1929. године, и забране рада свим странкама, многи хрватски националисти су пребегли у иностранство, а међу њима и најекстремнији Павелић. Ослањајући се на помоћ Мађарске, Италије и Бугарске (ВМРО),²⁵ у Италији је основао усташку организацију која ће се залагати за независност Хрватске, користећи се терористичким средствима. Павелић је радио доста на сакупљању чланства у хрватској емиграцији, а у Хрватској је своју пропаганду ширио преко Степинца и клерикалних групација, студентских организација, а увезао се и са организацијом Хрватски домобрани Хрватске правашке омладине. Оформио је и низ логора за усташку обуку, међу којима су најпознатији били Бовињо и Липари у Италији и Јанка у Мађарској.

Од 1929. године, усташе су отпочеле и са првим диверзантским и терористичким акцијама, атентатима и убиствима виђенијих грађана у Загребу. У исто време су почели и са интернационализацијом „хрватског питања“ и тражењем подршке у иностранству. Осим Италије, велика помоћ је стизала од Немачке, која им је на крају и омогућила стварање Независне државе Хрватске.

Након што је Павелић издао декларацију којом је осудио краља Александра на смрт, започето је и са опсежним припремама за извршење атентата на краља Александра. На позив Анте Павелића, вођа ВМРО Ванчо Михаилов је допутовао у Рим како би договорили детаље напада, а започето је и са обуком професионалних убица који су требали да изврше атентат. Одлучено је да се напад изврши у Француској, јер се већ знао програм краљеве предстојеће посете. Атентат је извршио припадник ВМРО и

²⁵ Павелићу је у стварању усташког покрета ипак највише помогао вођа ВМРО, Ванчо Михаилов, који га је упуту у основе терористичког деловања – Терзић, В.: *Слом Краљевине Југославије 1941*, књ. 1, Народна књига Београд, Побједа Титоград, Партизанска књига Љубљана – Београд, 1982, стр. 170.

Државни удар 27. марта 1941. године

близак сарадник Михаилова, Владо Черноземски, који је га је усмртио испаливањем четири хица.

После атентата у Марсеју, већи део усташа је био похванат и похапшен у Италији, Немачкој и Мађарској, а вође су се примириле и сакриле у Италији, која је и поред напора Југославије да се Италија казни пред Лигом народа, прошла некажњено. Међутим, по приближавању Југославије и Италије током 1937. године и успостављању пријатељских односа, усташама је деловање било потпуно онемогућено. Многи су били прогоњени и убијени, а доста их је побегло у Француску, Белгију и Швајцарску.

Али то их није зауставило да наставе свој рад у илегали. Преко омладинских организација и универзитета у Хрватској, инфилтрирањем у највеће привредне организације и политичке кругове, па и саму Хрватску сељачку странку, као и преко легалних друштава која су тада постојала у Хрватској, попут „Узданице“, „Крижара“, „Аугуст Шеноа“, која су претварана у усташке илегалне центре, усташе су интензивно радиле на ширењу пропаганде и припремању тла за настанак НДХ.

Унутрашња македонска револуционарна организација (ВМРО) била је тајно удружење основано крајем 19. века са циљем оснивања независне Македоније. Врло брзо је потпала под утицај бугарског двора који је желео да је искористи за присаједињење Македоније Бугарској. Већ од почетка су се унутар организације створиле две струје које су остале непомирене до њеног распада. Једну струју су чинили „централисти“ који су били умерени и борили се за независну Македонију и „врховисти“, који су под утицајем Бугарске створили терористичку организацију Врховни македонски комитет, на чијем се челу нашао Михаилов и који су тражили припајање Македоније Бугарској. Бугарска, која је била поражена у I светском рату и веома кивна због изгубљених територија, па самим тим и Македоније, покушавала је преко ВМРО, да оствари своје циљеве припајања Македоније држави Велике Бугарске. ВМРО је била веома екстремна организација која је на подручју Македоније предузимала низ диверзантских и терористичких акција, уперених против режима краља Александра. Веома успешно су, како је већ истакнуто, сарађивали са другим сецесионистичким покретима попут усташа, албанских сепаратиста и уз непрекидну тајну, а понекад и јавну подршку бугарске владе, па и других западних земаља, пре свега Италије, учинили су велики број злочина од којих је највише страдао недужни македонски народ.

Државни удар 27. марта 1941. године

Међутим, након све чешћих и јачих обрачуна између два супростављена крила унутар ВМРО, њихов утицај почиње да јењава, а понарочито након убиства краља Александра, у коме је активно учествовао један њен припадник. Бугарска влада је такође почела да повлачи своју подршку схватајући да им активности ВМРО више не иду у корист. ВМРО се поновно активирала на подручју Вардарске Македоније, у априлским дешавањима 1941. године, на наговор сила Осовине, којима су помагали при окупацији Југославије и сламању отпора југословенске војске.

2.2. ОКОЛНОСТИ НА МЕЂУНАРОДНОЈ СЦЕНИ И ПРЕПЛИТАЊЕ ИНТЕРЕСА ВЕЛИКИХ СИЛА

Међународна сцена и Версајски поредак у првим годинама након рата изгледали су као донекле стабилан систем, који је одржаван кроз концепт колективне безбедности Лиге народа. Али та стабилност је била привидна, јер многе државе које су га одржавале нису веровале у њега, њихови територијални апетити нису нестали и желеле су промене по цену рата.

Краљевина Југославија је од самог почетка имала доста непријатеља, нарочито у свом суседству и једине две државе које нису имале интересе и потраживања према њој биле су Грчка и Румунија. Краљевина је почела свој живот пре свега ослањајући се на Француску, као старог савезника и великог пријатеља. Али Француска је била заинтересована за Југославију онолико колико је то било у њеном интересу и према нашој земљи није гајила никакве посебне емоције, о чему говори и њено константно одбијање да потпише споразум о пријатељству. Иако је споразум напослетку потписан 1927. године, остао је само слово на папиру, што је навело краља Александра да промени правац спољне политике и заузме нешто резервисанији став према Француској.

Као што је већ истакнуто, највећи проблем представљала је Италија, која је незадовољна поделом територија након рата, имала аспирације према далматинској обали и Албанији. После доласка Мусолинија на власт, Балкан је у потпуности постао његова интересна сфера, јер је дуче имао визију обнове велике римске империје. Осим Италије, територију Југославије су угрожавале и Мађарска и Бугарска. Пошто је Краљевина била са свих страна угрожена, краљ Александар је покушао да кроз

Државни удар 27. марта 1941. године

различите савезе и пактове осигура позицију Југославије на Балкану и да убеди друге земље да, ако се самостално не организују да се заштите, велике силе то сигурно неће учинити. Зато је краљ склопио савез Мала антанта са Румунијом и Чехословачком 1922. године, чији је циљ био да очува стечене границе и Балкански савез 1934. године, у који су поред Југославије, ушле Грчка, Турска и Румунија.

2.2.1. Продор фашизма и претензије Немачке и Италије

Победа Хитлера и нацизма у Немачкој 1933. године, створили су нову несигурност на међународној сцени и државе су панично покушавале да се заштите од њене агресорске политике, привлачећи државе у савезе против Немачке. Југославија није могла да се ослони на традиционално пријатељство Француске због њеног покушаја савезништва са Италијом, убиства краља у Марсеју и каснијег склапања пакта са Совјетима, чију државу Југославија није хтела да призна, те се влада све више окретала Великој Британији.

Након доласка Хитлера на власт, Немачка је, желећи да обнови славу некадашње државе и поврати одузете територије након I светског рата, кренула са остваривањем својих планова, у потпуности обновљена, јака и војнички спремна за ратне походе. Започела је са агесијом на Рајнску област 1936. године, што је било директно кршење Версајског споразума о миру. Али ни Француска, ни Велика Британија нису учиниле ништа да то спрече, јер су мислиле да ће се Немачка задовољити тако ситним освајањима. Италија је освојила Абисинију у Африци 1935. године, анектирала је Албанију 1939. године, а осим осуде Лиге народа и санкција, и овде је изостала оштрија реакција, јер су Француска и Велика Британија желеле по сваку цену да привуку Италију на своју страну, те су према њој водиле попустљиву политику.

Али, Италија се због сличних идеолошких циљева све више приближавала Немачкој и иако су је Француска и Британија вукле на свој страну, до чвршћег савеза никада није дошло. С обзиром да се велике силе нису придржавале онога што су саме установиле након I светског рата, и да се повећана агесија Италије и Немачке није кажњавала, кнез Павле је знао да се версајски систем у потпуности урушио и да Југославија у таквој ситуацији мора да се заштити ако планира да опстане као слободна земља. Оно чега се највише плашио јесте евентуалног напада Италије.

Државни удар 27. марта 1941. године

Што се тиче односа Немачке и Југославије, Немачка је имала јасне спољнополитичке циљеве према нашој земљи. Знала је у каквој је позицији Југославија и да је на стратешки веома важном положају. Била је врло заинтересована за улагања у југословенску привреду, нарочито експлоатацију гвоздене руде, а осим економске, Немци су нудили помоћ и заштиту од ревизионизма Италије и Мађарске. Са приближавањем Италије Немачкој, Хитлер је желео у тај савез да укључи што више земаља.²⁶ Имао је идеју да помири Италију и Југославију, а пре свега да Југославију отргне од утицаја Британаца и придобије је на своју страну. Мусолини и кнез Павле су у једном тренутку попустили и након неколико интензивнијих разговора, договорена је активнија трговинска размена и потписивање Споразума о пријатељству 1937. године.²⁷

Смиривши ситуацију са Италијом, кнез Павле није очекивао да ће му се отворити нови безбедносни проблеми тако брзо и да ће они бити везани управо за Немачку. Немачка је у врло кратком периоду након освајања Рајнске области, присвојила значајан број других територија, Аустрију,²⁸ Судетску област и Чехословачку,²⁹ и велике силе, пре свега Француска и Велика Британија, нису то више могле толерисати, јер су схватиле да су апетити Немачке превелики и да је питање времена кад ће кренути и на њихове територије. Након напада Немачке на Пољску,³⁰ 1. септембра 1939. године, Француска и Велика Британија су напokon објавиле рат Немачкој, чиме је и званично отпочео Други светски рат.

²⁶ У септембру 1940. године створен је Тројни пакт између Немачке, Италије и Јапана – Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 134.

²⁷ Споразум је оцењен као веома повољан по Југославију. Италија је признала сва постојећа савезништа Југославије, обавезала се да више неће толерисати терористе који су се налазили на њеној територији и да ће интернирати Павелића, а учвршћена је сарадња и двеју полиција. Економски пакт је био посебно значајан за Југославију, јер је Италија обећала да ће је третирати као повлашћену земљу и да ће увозити више југословенских производа – исто, стр. 89.

²⁸ Француска и Велика Британија нису јаче реаговале ни на овај догађај. Аншлусу Аустрије се противила Италија, јер је веровала да се Немачка неће ту зауставити, већ да ће кренути ка долини Јадрана, за коју је Италија била заинтересована, а у Југославији је вест примљена без већих изненађења, јер је било очекована – исто, стр. 96.

²⁹ Чехословачка и Судетска област предате су Немачкој Минхенским споразумом 1938. године. Чехословачка је била чланица Мале Антанте и Југославија се прибојавала напада Немачке на њу. Југославија није била дужна да јој помогне ако то учини Немачка, али ако то учини заједно са Мађарском, онда је била у обавези да реагује. Југословенска влада је наредила делимичну мобилизацију, али на крају није било потребе за тим, јер су немачке трупе самостално ушле у Судетску област, тј. Чехословачку на јесен 1938. године – исто, стр. 97.

³⁰ Италија није била упозната са нападом Немачке на Пољску. Она чак и није била спремна на рат, јер је у шпанском грђанском рату претрпела велике губитке и требало јој је времена за опоравак – исто, стр. 108.

Државни удар 27. марта 1941. године

Напредовање Немачке је било муњевито и до марта 1941. године, Југославија се нашла опкољена на свим својим границама државама Осовине, осим ка Грчкој. Немачка је врло брзо ушла у Мађарску, Румунију и Бугарску, а Италија је на југу држала територију Албаније. Иако је Велика Британија и пре рата покушавала да оствари присуство у Југославији, због велике удаљености и немогућности слања војне и техничке помоћи, Балкан је остао без помоћи овог савезника, што су силе Осовине искористиле и за кратко време ставиле највећи број балканских земаља под своју власт.

Немачка је брзо ушла у Мађарску, која је пришла Тројном пакту у новембру 1940. године. Потом је кренула у Румунију, прво као војна мисија, а затим је груписала већину својих трупа на југу, како би кренула даље ка Бугарској и Грчкој и потиснула Енглеze из Егејског мора. Формално је Румунија пришла Тројном пакту новембра 1940. године. Бугарска је такође врло брзо сломљена и приступила је пакту марта 1941. године. У овим земљама створене су квинслиншке владе које су у потпуности биле антијугословенски настројене. Италија је дошла на јужну границу Југославије, освајањем Албаније 1939. и нападом на Грчку октобра 1940. године. Током 1940, Италија је чак два пута намеравала да нападне и Југославију, а нападом на Грчку,³¹ односи две државе су се још више заоштрили. Тадашњи војни министар Милан Недић је предложио да Југославија нападне и заузме Солун, како би спречили Италију у том науму, али је кнез Павле рационално размишљајући истакао да би то био чин издаје и према Грчкој и према Британији и одбио је ову идеју. Али постојао је озбиљан страх да би једини излаз у слободу могао бити освојен од стране Италије, па је југословенска влада кренула у дипломатско натезање са Мусолонијем и његовим министром спољних послова Таном, преко специјалног изасланика кнеза Павла, Владислава Стакића, који је добро познавао Мусолонијеву политику и начине преговарања са њим. Оно што је Павле желео је да искористи Италију како би смањио притисак Немачке на Југославију и да са њом евентуално склопи неку врсту споразума о савезништву и гаранцијама о демилитаризацији Јадрана и припадању Солуна Југославији. Ово је била строго чувана тајна операција, за коју није знао већи део владе, па ни сам Цветковић. Иако је

³¹ Југославија је, транспортујући оружје, тајно помагала Грчку у рату против Италије. Пошто је постојала бојазан да Италија нападне Солун, који је био од виталног значаја за Србију, југословенска влада је наредила мобилизацију шест пешадијских дивизија у Македонији, са циљем да нападну италијанске трупе – Ђорђевић, Д.: *На раскрсници - прилози за српску историју Другог светског рата*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991, стр. 17.

Државни удар 27. марта 1941. године

Мусолини у једном тренутку чак и попустио и прихватио овај предлог, пре свега на наговор Немачке, до остварења овог плана и тешњег везивања никада није дошло.

Пред надирањем фашистичких сила, савези и пактови које је Југославија склопила врло брзо су се распали. Оно што је највише погодило савезнике, па и Југославију, био је брз слом велике силе попут Француске у лето 1940. године. Југославија је осетила огроман страх, јер је схватила колико је тек она немоћна и колико је безнадежна била њена ситуација.

Мора се истаћи да планови Немачке у почетку нису обухватили ратовање на Балкану. Али ситуација се променила кад је Италија напала Грчку и том приликом била у потпуности потучена, јер је Грцима у помоћ притекла Велика Британија. Да би спречио да се Велика Британија учврсти у Егеју, Хитлер је одлучио да покрене операцију напада на Грчку, бојећи се стварања још једног „солунског фронта на коме је почео слом немачке војске у I светском рату.“³² Направио је план за напад који је ишао преко Дунава у Бугарској долином реке Струме. Хитлер није хтео да ратује и против Југославије, а пошто је пут којим би ишао водио близу границе са Југославијом, морао је да осигура бар њену неутралност. Осим тога, Немачка је хтела Југославију да придобије мирним путем, пре свега због намера да у том периоду крене у рат и против Совјетског Савеза, те јој отварање новог фронта није одговарало, нарочито имајући у виду дотадашња исцрпљујућа дејстава која су јој већ узимала данак у људству и наоружању.

Међутим, да би кренуо у преговоре са Југославијом, Хитлер је морао да има сагласност свог партнера, Италије. У почетку се Мусолини није слагао са овим предлогом, али након пораза у Грчкој и након што га је Хитлер натерао да изађе у сусрет југословенским захтевима које је пренео Павлов изасланик Стакић, италијански дуче је попустио и Хитлер је кренуо у политику придобијања југословенске владе на страну сила Осовине.

³² Зборник радова округлог стола: „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“, ИП Златна књига, Београд, 2003, стр. 123.

2.2.2. Британска и америчка дипломатија уочи потписивања Тројног пакта и окретање Југославије СССР-у

Балкан је за Велику Британију увек био интересна сфера у којој је желела да оствари свој утицај. Још је за време владавине краља Александра, Југославија почела да се окреће Британији као могућем савезнику, а додатно је оснажен тај став доласком кнеза Павла на власт, који је био нескривени англофил. Након пораза Француске, британска влада је преузима улогу стожера уједињавања антифашистичких држава и почела је да агитује да се Југославија стави на страну савезника, да се одупре утицају Немачке и да са другим слободним државама на Балкану створи пакт који би се супроставио Хитлеру. Међутим, Британци су у Југославији видели само бедем немачком продору³³ и иако су покушали да је увуку у рат, Британија ни у једном тренутку није могла да гарантује било какву врсту војне помоћи, јер се британска влада плашила одмазде и евентуалног напада италијанских и немачких бродова и подморница у Средоземљу. Зато је хтела да искористи Балкан као тампон зону даљег напредовања сила Осовине ка истоку и Средоземљу.

Паралелно са утицајем Немачке, британска влада је кроз пропаганду и обавештајне службе покушавала да утиче на судбину балканских држава. Британци су Павла третирали као великог пријатеља, његово шифровано име у дипломатској преписци било је „Френд“ и он им је безусловно веровао. Давао им је тајне списе на увид, саветујући се са британским послаником у Београду, Роналдом Кембелом, како да поступа у одређеним тренуцима, а колико је био наиван говори и чињеница да је својим службама наредио да не смеју пратити ни надгледати британско посланство, њихове изасланике и комуникацију са Лондоном. Павле је небројано пута молио Кембела да му да одређене војне гаранције и осигура економску помоћ Британаца, како би се Југославија отргла од утицаја Немачке и Италије, али нажалост Кембел је био немоћан.

Павла је додатно изнервирао Меморандум британске владе који му је предао Кембел фебруара 1941. године, којим се тражило да Југославија са Турском нападне немачке трупе чим уђу у Бугарску, као и да помогну Грчкој у рату против Италије, што је било

³³ Петрановић, Б.: *Србија у II светском рату 1939-1945*, Војно издавачки и новински центар, Београд, 1992, стр. 38.

Државни удар 27. марта 1941. године

просто неизводљиво, јер је наша земља тада била доста војно слаба и технички у потпуности неприпремљена. Југославија је одбила и понуду британског министра спољних послова Ентони Идна да се представници Југославије, Турске и Грчке састану у Лондону како би размотрили даље кораке у односу на Немачку. Британци су инсистирали да наша влада одгоди одлуку приклањања силама Осовине бар док Турска не одреди свој став у условима рата, и вршили су огроман утицај на српску власт и кнеза Павла.

Што се тиче САД, оне су иако прогласивши неутралност у рату, подржавале политику Велике Британије, схвативши шта може значити евентуална доминација фашизма у свету. Павле се у једном тренутку понадао да ће можда САД финансијски и војно помоћи Југославију, али и та помоћ је изостала. Америчка влада била је за стварање балканског фронта и подстрекивале су отпор Осовини. Амерички председник Рузвелт је слао речи подршке, али је то мало значило кнезу Павлу. САД су поред подршке, јасно стављале и до знања шта значи изгубити уз капитулацију и изгубити када се пружи било какав отпор, и како ће се на ту државу гледати након рата. Чак су претиле да ће замрзнути све финансијске фондове ако Југославија потпише било какав уговор који ће нарушити њен интегритет и омогућити продор Немаца у Грчку и Средоземље.

Југославија је, у ситуацији кад је традиционални савезник Француска капитулирала пред Немачком и кад Велика Британија није нудила конкретну војну помоћ, иако нерадо, одлучила у таквој ситуацији да потражи помоћ на страни СССР. Краљевина Југославија је међу последњим европским државама успоставила дипломатске односе са СССР и то под све присутнијим притиском КПЈ и других снага које су тражиле да се у овој земљи пронађе евентуална подршка на прагу могућег рата. Кнез Павле није волео комунистички концепт друштвено - политичког живота, плашио се могућности ширења болшевиизма и дизања револуције у Југославији, те је одбијао било какву комуникацију са СССР, иако су током тридесетих година Совјети склопили пријатељске уговоре са Француском и Чехословачком и ушли у Лигу народа. Традиционалне везе са царском Русијом, помоћ Руса у претходним ратовима биле су и даље урезане у сећање српског народа и Павле је то добро знао.

Кнез Павле приликом успостављања дипломатских односа са СССР³⁴

Али реалност ситуације на међународној политичкој сцени је натерала кнеза Павла да промени мишљење. Пред надирањем фашизма, капитулацијом многобројних држава пред Немачком и изостављањем помоћи савезника, Павле је одлучио да призна СССР и окрене се овој држави као једином могућем савезнику. Дипломатски односи су успостављени потписивањем споразума између Краљевине Југославије и СССР у Анкари, јуна 1940. године.

Влада је наложила југословенском изасланику у Москви, Милану Гавриловићу, да утврди какво је расположење Совјета према Југославији и како гледају на читаву ситуацију на Балкану. Пошто је СССР потписао уговор о ненападању са Немачком, врло опрезно су наступали у међународној политици, иако су били веома заинтересовани за Балкан. Намере Стаљина су биле да окрену Немачку против Британца, како би, искористивши њихово ратовање, могли несметано остварити своје интересе. СССР је истицао да има претензије ка Балкану, али није био спреман да се војно ангажује како не би нарушио уговор о ненападању са Немачком и иако је СССР исти овакав уговор склопио и са Краљевином Југославијом, није хтео да потпише било какав споразум о војној помоћи. Суштина је да су Совјети били за отварање рата на Балкану, како би са још једним фронтом Немачка била слабија и рањивија, али нису смели сами да га иницирају.

Кнезу Павлу је, након неодлучности СССР, постало кристално јасно да је исцрпео све опције које су постојале, а које би му омогућиле да избегне савезништво са Италијом и

³⁴ Слика преузета са интернет сајта: <http://www.27march.org/Album/1935-1941/0036.JPG> (датум приступа: 21.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

Немачком и да мора да крене у преговоре са овим силама, како би обезбедио најповољнији положај за своју земљу.

2.3. ПРИТИСАК НЕМАЧКЕ И ПОТПИСИВАЊЕ ТРОЈНОГ ПАКТА

Југославија је чак три године орбитирала између Немачке која је желела да је придобије на своју страну мирним путем и Велике Британије која је хтела да је увуче у рат, жртвујући је зарад својих интереса на Балкану и Средоземљу. У почетку је Хитлер имао идеју потписивања билатералног споразума о ненападању са Југославијом и није имао већих интереса да буде присутан у том делу Европе, сем економски. Али је, са развојем ситуације на Балкану у другачијем смеру од очекиваног и након што је увидео да Југославија, иако игра на карту неутралности, не поштује у потпуности те принципе, кренуо у офанзивнију тактику приближавања Југославије Тројном пакту. Наиме, кнез Павле је начинио пар корака који су уверили Хитлера да Србија не игра баш поштено. Прво је Павле сменио Стојадиновића са чела владе, који је иначе био осовински човек и радио је у корист Италије и Немачке, што је био иницијални знак да Југославија није баш пријатељски настројена према овим земљама. Потом је кнез успоставио дипломатске односе са СССР, што је реметило планове Хитлера за напад на ову државу. Оно што се Немцима понарочито није допало јесте чињеница, за коју су сазнали конфисковањем тајне архиве француског Генералштаба, да су се у претходном периоду редовно одржавале француско - југословенске консултације о војној сарадњи на Балкану. Све ово је убедило Хитлера да је Југославија доста „намазанија“ него што је мислио и да је мора чвршће везати за себе, ако жели да оствари одређене циљеве.

Први сусрет Хитлера и кнеза Павла догодио се у јуну 1939. године у Берлину, на позив немачког фелдмаршала. Немачка тада није притискала Југославију да приступи Тројном пакту. Пошто је Немачка постајала главни економски партнер Југославије, Хитлер је том приликом тражио одређене уступке којим би наша земља показала оданост пријатељству са Осовином, а то су пре свега излазак Југославије из Лиге народа и удаљавање од Балканског савеза. Приликом посете, Хитлер је намерно организовао велику војну параду на којој је приказао надмоћ Немачке, кроз технологију и опрему којом располаже, што је имало ефекта, јер је кнезу постало и те како јасно да малена Југославија са застарелим наоружањем из I светског рата не може ни да помисли да се одупре једној оваквој војној сили. Али и поред латентног

Државни удар 27. марта 1941. године

заstraшивања Немачке, кнез Павле је ипак остао чврст у свом ставу да неће попустити пред Хитлеровим захтевима и додао је да ће Југославија у евентуалном рату покушати да задржи неутралну позицију.³⁵

Кнез Павле и Хитлер³⁶

Међутим, немачки постепени притисак се наставио. Хитлер је, као што је истакнуто, променио своју политику кад је схватио да Павле игра двоструку игру, и на састанку који је сазвао у Салцбургу, фебруара 1940. године, тражио је отворено од наше владе да се определи и приступи Тројном пакту. Том приликом је обећавао да ће поштовати неутралност наше земље и да неће тражити ништа што ће угрозити њен национални идентитет и територију. Кнез Павле се нашао у веома тешкој позицији и под огромним притиском и није знао шта му је чинити. Саветовао се са британским послаником Кембелом, слао је свог изасланика у Рим да види какве су му опције са Италијом и да ли може избећи потписивање пакта, али ни на једној ни на другој страни није добио задовољавајуће одговоре.

Потом је кнез, на поновно инсистирање Хитлера, са министром спољних послова Александром Цинцар Марковићем, тајно, без знања осталих намесника, 4. марта 1941. године, отпутовао у Бергхоф на нови састанак са Хитлером, који је трајао чак пет

³⁵ Хитлер је тада беснео, и говорио је за Павла да је „клизав као јегуља“, јер није желео да пристане ни на један уступак – Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 115.

³⁶ Слика преузета са интернет сајта: <http://www.27mart.com/Album/knezuberlinu/KP-i-AN-u-automobilu.jpg> (датум приступа: 21.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

сати.³⁷ Хитлер му је том приликом давао невероватне уступке, које није нудио ниједној од осталих земаља које су пришле Тројном пакту. Кнез Павле је по повратку у Београд, 6. марта, сазвао Крунски савет у Белом двору, како би расправљао о резултатима разговора са Хитлером. Састанку су присуствовали оба намесника, затим Цветковић, Цинцар Марковић и Мачек,³⁸ Петар Пешић,³⁹ министар војске и морнарице, министар двора Милан Антић и Фран Куловец, министар без портфеља. Наредних недеља савет се редовно састајао како би разматрао тренутне опције, а сви чланови савета су се сложили у једном, да рат треба избећи по сваку цену. Пошто му је Хитлер на последњем састанку открио да планира напад на Совјете, кнез је био за опцију одуговлачења, да би се добило на времену, чак и по цену ступања у пакт. Цинцар Марковић је члановима савета истакао и Хитлерове уступке које је нудио Југославији за улазак у пакт. Хитлер је гарантовао неповредивост националне територије и заштиту од свих потенцијалних претњи, укључујући ту и Италију. Немачка није захтевала дозволу да њене трупе прођу кроз југословенску територију, а обећала је да ће после рата, Солун припасти Југославији.

Наредни дани били су исти, Југославија понуди предлог, Немачка конрапредлог. Југославија је нудила да прихвати све услове, али да се дода клаузула да Југославија неће бити у војној обавези да помогне Немачкој, што Немачка није хтела да прихвати. Павла и владу је забрињавала и антифашистички настројена јавност и како ће јавност прихватити савез са Немачком. Немачка је истицала да је изашла у сурет Југославији као ниједној држави до тада. Британија је за то време вршила пропаганду за одупирање Тројном пакту. Пошто је Немачка већ ушла у Бугарску, то је њена намера да нападне Грчку била све реалнија. У Атини су се почетком марта, на иницијативу Британаца, састали британски, југословенски и грчки представници генералштаба и том приликом је нашој влади јасно стављено до знања да Велика Британија не може да нам помогне, а

³⁷ Нажалост, на овом састанку није вођен записник, тако да се и оно мало што се зна, може видети у писму које је Павле послао својој ташти војвоткињи Јелени Владимировној, након рата – Јанковић, М. и Лалић В.: *Кнез Павле - истина о 27. марту*, Уна Прес, Београд, 2007, стр. 19.

³⁸ По казивању кнеза Павла, и Мачек и Куловец нису волели Немце, али су били за пакт са њима, јер су се бојали да би у евентуалном рату највише пострадали управо најразвијенији делови земље, Хрватска и Словенија - исто, стр. 22.

³⁹ Генерал Пешић је изнео детаљно шта ће се десити ако Југославија не приђе пакту, истакавши да би Немачка брзо заузела северни део земље и сва три главна града Београд, Загреб и Љубљану, да би војска морала да се повуче у планине БиХ и да не би издржала дуже од шест недеља. Мачек и Куловец су одмах реаговали истакавши да им не пада напамет да ратују док се Срби повлаче у планине. Овим ставом Хрвата и Словенаца, Павлу је постало јасно да се Југославија, овако разједињена, дефинитивно не може супроставити немачким трупама – Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 148.

Државни удар 27. марта 1941. године

ишли су чак и дотле да су саветовали да Југославија прва нападне Италију у Албанији, снабде се оружјем и на тај начин појача залихе у предстојећем рату.⁴⁰

Након оваквог понашања Британије и очигленог неразумевања безнадежности југословенске позиције, политика југословенске владе мења тон и идеја да се приступи Немачкој се све више уобличавала. Амерички и британски изасланици у Београду, Лејн и Кембел, наставили су са протиском на Павла да не приступи пакту. Ентони Идн је тражио да се састане са кнезом, али је овај одбијао. Влада је одлучила да повуче новац из САД да не би био блокиран приступањем пакту, нарочито што су неки званичници упозоравали власти у Београду да ће у случају да Југославија приступи пакту САД блокирати њене рачуне.

Наредних дана Немачка је проследила чак три ултиматума за приступање пакту, са захтевом да се потпише најкасније до 25. марта, јер је долазио јапански министар спољних послова у посету Немачкој, па је Хитлер желео да покаже своје способности вештог дипломате и преговарача и јер је желео да неутралише Југославију као потенцијалну претњу пред напад на Грчку. Ултиматум министра спољних послова Немачке, Рибентропа, истицао је 23. марта у поноћ, па је кнез сазвао још један Крунски савет, на коме се приступању пакту највише противио један човек који ће касније одиграти најбитнију улогу у српској историји, у догађајима пред II светски рат, генерал Симовић. Међутим, остали су се сложили да пакт треба потписати и да се одлука више не може одлагати, нарочито имајући у виду да је Немачка пристала на све наше захтеве, чак и да нећемо бити у обавези да ратујемо на страни сила Осовине. О томе је обавештен немачки посланик у Београду, фон Херен. Цинцар Марковић је 25. марта обавестио југословенске представнике у иностранству, пре свега у Лондону и Анкари о одлуци, истичући да то неће утицати на односе са Грчком или било којом земљом са којом имамо пријатељске односе. Чим су Немци чули одлуку, одмах је отпочето са операцијом напада на Грчку.

⁴⁰ Черчилови људи су понудили лукав план, у своју корист, да југословенска војска, преко албанских планина, изненада нападне Италију, јер су Британци мислили да би пораз Италије произвео интервенцију Немачке на Балкану. То би вероватно олабавило њен притисак на Енглеску, која је у то време преживљавала свакодневно бомбардовање немачке авијације – Јанковић, М. и Лалић В.: *Кнез Павле - истина о 27. марту*, Уна Прес, Београд, 2007, стр. 25.

Државни удар 27. марта 1941. године

Под притиском са свих страна, уз сагласност Крунског савета, Драгиша Цветковић и Александар Цинцар Марковић су у дворцу Белведере у Бечу, 25. марта 1941. године, потписали Протокол о приступању Југославије Тројном пакту. Протокол од три члана који су усвојиле владе трију оснивача Тројног пакта и Југославија садржи констатацију да Југославија приступа Пакту, да Југославија учествује у раду техничких одбора Пакта уколико питање које се расправља додирује интересе Југославије и да је Протоколу приложен текст Пакта.

Приступање Југославије Тројном пакту⁴¹

Том приликом Југославија је прихватила и додатне ноте, које нису у целости објављене јавности, како би се избегло негодовање немачких сателита због уступака које је добила Југославија. Првом нотом се гарантовало поштовање територијалног суверенитета и интегритета Југославије. Друга нота је гарантовала да ће свака сила Осовине која жели прећи преко њене територије морати да тражи дозволу проласка. Трећа се тицала обећања сила Осовина да неће тражити никакву врсту војне помоћи и да Југославија може сама склапати војне договоре у оквиру Осовине (Немачка и Италија су тражиле да се ова нота не објави).⁴²

⁴¹ Слика преузета са интернет сајта: <http://www.27march.org/Album/1935-1941/0036.JPG> (датум приступа: 21.11.2012)

⁴² Постојала је и четврта нота која је била тајна, која никад није достављена југословенској влади и која је касније објављена, а то је да Немачка гарантовала Југославији да ће приликом успостављања превласти на Балкану и Средоземљу узети у обзир њене интересе и предати јој луку Солун, као везу са морем – Ђорђевић, Д.: *На раскрсници - прилози за српску историју Другог светског рата*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991, стр. 22.

3. ДРЖАВНИ УДАР 27. МАРТА 1941. ГОДИНЕ

3.1. ПРВОБИТНЕ ТАЈНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА СМЕНУ НАМЕСНИЧКЕ ВЛАДЕ

Идеја државног удара живела је у главама појединих српских официра још за време владе Милана Стојадиновића. Кнез Павле је био омрзнут у војним круговима који су га сматрали приврженим силама Осовине и кривим за слабљење Србије у Краљевини. Народ није био толико привржен кнезу Павлу, јер су га гледали као странца који им није припадао, који није делио његову судбину и прошао кроз његове патње. Сматрали су га недораслим своје позиције, мекушцем, неспособним за доношење јасних одлука.

Најозбиљнију организацију за смену регента Павла, „Конспирација“, створили су 1938. године, оснивачи Српског културног клуба Слободан Јовановић и Драгиша Васић, и то по угледу на Аписову „Црну руку“. Поред политичара, у њу су били укључени и бројни угледни професори попут Божидара Марковића и др Мирка Косића, као и генерали Душан Симовић и Боривоје Мирковић.

Планове за свргавање кнеза Павла имали су и бивши председници влада Никола Узуновић и Богољуб Јевтић, које је са тих позиција сменио управо кнез Павле. Бесни због тога, покушавали су да се освете тако што су наговарали краљицу Марију, супругу краља Александра, да се побуне против намесништва и кнеза, убеђујући је да је Павле украо власт, да је лажирао краљев тестамент и да она треба да буде та која ће преузети престо. Међутим, конкретније акције у овом смеру никада нису предузете.

Постојале су индиције да је крајем 1940, профашистичка организација „Збор“ на челу са Љотићем, одлучила да смени режим и уведе фашистичку владу, уз помоћ Немачке, али да је Немачка након краћег разматрања ове опције, одустала како не би угрозила преговоре за приступање Југославије силама Осовине.

3.2. ИНИЦИЈАТОРИ И АКТЕРИ ДРЖАВНОГ УДАРА

3.2.1. Симовић и Мирковић и иницијални покушаји смене кнеза Павла

Гро антифашистичког отпора налазило се управо у војним редовима. Војска се махом састојала од српских официра и било је врло тешко инкорпорирати војнике других националности, пре свега Аустроугарске, Хрватске и Словеније, јер су се до скоро борили на супротним странама. Душан Симовић, главни стратег и планер преврата, био је армијски генерал војске Краљевине Југославије, који је након смене кнеза Павла, постао председник владе и начелник Генералштаба. Успешно се показао у борбама у Балканским ратовима и I светском рату, након којих се у потпуности посветио ваздухопловству, где је постао и главнокомандујући 1936. године. На том месту је остао до 1938. године, када одлази за начелника Генералштаба, а 1940. године на место министра војске. Његове идеје да се држава треба снажно одупрети Немачкој, нису у том периоду наишле на потпуно одобравање власти, те је био смењен и послат за команданта у Сарајево.

Прва идеја да се покрене пуч јавила се још 1937. године и то у редовима ваздухопловних официра, али се тада одустало од те намере, јер није постојала подршка читаве војске. Генерал Симовић је ову идеју развијао у наредне две године, али пошто је тада сматрао да се власт треба сменити парламентарним путем, без насиља, неколико пута је пропуштена прилика да се изведе директни удар на намесништво. Након што је Симовић послат у Сарајево, развијање идеје о преврату преузео је генерал Боривоје Мирковић, тадашњи командант ваздухопловства, који је створио и прву тајну официрску формацију. Он је током 1940. године, безуспешно покушавао да приволи неколико генерала да се организује преврат, попут генерала Милана Недића, министра војске и морнарице и генерала Богољуба Илића, инспектора војне силе, који је тек кад је смењен са те функције приступио пучистима. Генерал Мирковић је отворено показивао неповерење према намесничкој влади, које је називао вагабундима и забушантима који су водили државу у пропаст. Систематски је радио на прикупљању пре свега млађих официра како међу ваздухопловцима, тако и у целом београдском гарнизону. Сматрао је да Београд треба освојити силом, и да треба увести један бољи и сигурнији поредак. Након повратка из Сарајева, Симовић и Мирковић су

Државни удар 27. марта 1941. године

жустрије кренули у организацију пуча. Обојица су заузели став да је успешан преврат загарантован само ако се изведе насилним путем, па су предузели низ политичких корака, ради стварања чвршће завереничке организације.

Поред официрског кора, и друге организације су имале сличне идеје и међусобно су се повезивале. Српска елита, академски кругови и виђенији српски политичари су се окупљали око Српског културног клуба Слободана Јовановића и већ поменуте тајне организације „Конспирација“. Велику улогу је имала и „Народна одбрана“ Милоша Трифуновића Бирчанина, али и неке друге југословенске групе попут Феријалног савеза и Сокола. Међу српским странкама, јако антиосовинско опредељење било је у Савезу земљорадника, Радикалној странци и Самосталној демократској странци. Чак је и православна црква јавно иступала против фашизма и могућности савезништва са силама Осовине.

Генерал Душан Симовић⁴³

Генерал Боривоје Мирковић⁴⁴

Своје намере да покрене пуч, Симовић је најбоље описао у својим мемоарима: „Обузет бригом за будућност нашег народа...услед обрта наше спољне политике у правцу који није одговарао народним осећајима, почео сам размишљати о начину да се одбију насртаји непријатеља, у случају да одговорни фактори не одговоре надама народа, па војска силом околности буде принуђена да узме кормило у своје руке...У том смислу сам водио разговоре са многим официрима, као и армијским генералом Богољубом

⁴³ Слика преузета са интернет сајта: http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:344428-Uzimam-kraljevsku-vlast (датум приступа: 22.11.2012)

⁴⁴ Слика преузета са интернет сајта: http://www.27march.org/main.php?pages_id=31 (датум приступа: 22.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

Илићем, бригадним генералом Боривојем Мирковићем...о тешком положају Југославије, придобијајући их за своје мишљење и стварајући круг на који сам могао рачунати у случају потребе. Тако је организовано прво језгро од личних пријатеља и сарадника: пензионисаног генерала Богољуба Илића, помоћника Боривоја Мирковића, начелника штаба Драгутина Савића, орданс официра Драгише Ристића и официра Министарства војске и Главног генералштаба који су ми понудили сарадњу, попут Живојина Радојчића, Василија Матића, Ђорђа Станојловића, а нарочито је било важно придобијање команданта жандармерије Милутина Стефановића.⁴⁵ Такође, Симовић је одређену подршку имао и од обичних цивила попут Срђана Будисављевића, председника Самосталне демократске странке, Боже Марковића из Демократске странке, Бранка Чубриловића из Земљорадничке странке, као и Радоја Кнежевића, краљевског наставника и члана демократа, и његовог брата мајора Живана Кнежевића, који су одиграли једну од круцијалних улога у преврату.

Интересантно је да је Симовић покушавао да упозори кнеза Павла да се спрема побуна против њега, због намера да Југославија приступи Тројном пакту. Он је чак два пута био код кнеза половином марта 1941. године, како би скренуо пажњу кнезу на незадовољство народа његовом политиком и приближавањем Немачкој. Указао му је да постоји мања група официра спремна за напад и да се може десити да услед погрешних одлука владе, авијатичари бомбардују Команду ваздухопловства, министарства, па и Бели двор.⁴⁶ Сазнавши за незадовољство војске и Удружења резервних официра, као и да постоји могућност бунта народа, Павле је сазвао тајни састанак на ком су присуствовали сви виђенији политичари, на челу са председником владе Цветковићем. Том приликом се дискутовало о могућој смени Симовића, али на наговор једног од генерала, то није учињено, јер их је он убедио да не треба узети за озбиљно Симовићеве претње.

Пучисти су, како би се добро припремили, морали знати и какве су биле тренутне међународне околности и расположење великих сила према Југославија, на прагу Другог светског рата. Те податке им је доставио један од учесника преврата Угљеша

⁴⁵ Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 379-380.

⁴⁶ Петрановић, Б.: *Србија у II светском рату 1939-1945*, Војно издавачки и новински центар, Београд, 1992, стр. 75.

Државни удар 27. марта 1941. године

Поповић,⁴⁷ шеф Тајне обавештајне службе војске Југославије, с почетка 1941. године. Према писању Поповића, који је у неколико наврата разговарао са Мирковићем, он је истицао безизлазност ситуације у којој се држава налазила и чињеницу да је остављена на милост и немилост Немцима и Италији. Поповић му је показао и низ докумената до којих су дошли обавештајци, а који су говорили о састанку Мусолинија и Хитлера јануара 1941, у Немачкој, на коме су запечатали судбину Југославије, Бугарске и Грчке. Показао му је карту Југославије у новом поретку сведену на београдски пашалук, као и документ са распоредом немачких снага према нашим границама.⁴⁸ Међутим, интересантно је да и поред сазнања да се Југославија налази у тешкој позицији и да јој је неминовно претио рат, Симовић и Мирковић нису одустали од идеје пуча.

3.2.2. Реализација државног удара и нова влада генерала Симовића

У Београду су, уочи потписивања Протокола о приступању пакту, растурани леци у којима се отворено позивало на устанак. Због претњи већим демонстрацијама, 25. марта је наређена војна приправност, јер је ситуација била доста напета. Месецима је стварана атмосфера уперена против намесништва. Комунистичка партија Југославије је средином марта 1941, позвала раднике, сељаке и офицере да истрају у борби против фашизма. У дипломатским круговима се данима говорило о могућности свргавања владе. Највеће незадовољство владало је међу официрима, који су сматрали намесничку владу срамном, недостојном српског народа и њене историје. Земља се налазила како у економској, тако и политичкој кризи, због константних националних сукоба Срба и Хрвата. Војска је генерално била незадовољна кнезом Павлом за кога су сумњали да жели да лиши престола краља Петра II, а понарочито због хрватског питања и потписивања споразума Цветковић - Мачек, као и окретања политике према силама Осовине.

⁴⁷ Постојала су три брата Поповић, Угљеша, потом Жарко, војни аташе Југославије у Москви и Сава, совјетски агент и сликар за „Политику“. Постоје индиције да су сва три брата била повезана са чувеним совјетским шпијуном Мустафом Голубићем – Јанковић, М. и Лалић В.: *Кнез Павле - истина о 27. марту*, Уна Прес, Београд, 2007, стр. 73.

⁴⁸ Поповић, У.: *Десети по реду, Тајна војно-обавештајна служба бивше југословенске војске од 1938. до маја 1941. године*, пишчево издање, Београд, 1976, стр. 146.

Државни удар 27. марта 1941. године

Преврат је изведен врло смишљено, за кратко време и готово без жртава. Према казивањима неких од тадашњих учесника, припреме су започете још 17. марта, када су се Симовић и Мирковић, са осталим завереницима, сагласили да се у случају потписивања Тројног пакта, влада сруши и на власт доведе малолетни краљ Петар II. План за извођење пуча је обухватао следеће тачке:⁴⁹ 1. Укида се намесништво, краљ се прогалашава пунолетним, 2. Краљицу Марију позвати у земљу да буде поред сина, 3. Кнеза Павла протерати из земље, 4. Склопити владу од различитих политичких странака, 5. У влади задржати Хрвате и Словенце ради широке националне основе, 6. Генерал Симовић ће одмах народу упутити проглас, 7. Први указ владе је о општој мобилизацији, како нас немачки напад не би затекао неспремне.

Када је потписан Тројни пакт, машинерија је почела да се покреће. План се састојао из две фазе, фазе директног удара и фазе хапшења министара и симпатизера намесничке владе. Са припремама за извођење удара започето је 26. марта, када је генерал Мирковић, који је преузео команду у штабу, почео да позива све заверенике, обавештавајући их да је решио да се крене у акцију. Потом је официрима на терену јавио да буду спремни и проверио да ли свако зна свој задатак. Према неким ауторима, генерал Симовић се тада почео премишљати да ли да се започне са превратом, јер једно је било говорити о томе, а друго конкретно деловати, па је чак покушавао и да одговори Мирковића од акције. Али Мирковић је био одлучан и кренуо је у акцију, па је наводно Симовић због тога одлучио да оде кући, тако да није директно учествовао у вршењу операција.⁵⁰ Међутим, други тврде да је Симовић отишао кући из сасвим других разлога. Пошто је јасно ставио до знања кнезу Павлу да ће силом срушити режим у случају потписивања пакта, Симовић је био под константном присмотром власти, па је био врло опрезан у својим контактима и деловањима и није хтео овом приликом да се експонира, како не би угрозио сам пуч.⁵¹

Пучисти су кренули са припремама за извођење пуча у Команди ваздухопловства, понеким гарнизонима Београда и касарнама Краљеве гарде. Када су завереници сазнали да је кнез напустио Београд, кренули су у акцију. Завереници су располагали:

⁴⁹ Чланак из часописа: Стевановић, Н.: *Коцка је бачена*, „Политика“, 2007.

⁵⁰ Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 162.

⁵¹ Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 26.

Државни удар 27. марта 1941. године

- У Земуну, целом Командом ваздухопловства, која је била најјача побуњеничка група, под командом пуковника Драгутина Савића и једним батаљоном пешадијског пука, под вођством потпуковника Милоја Динића. Ваздухопловна група је имала задатак да похапси све министре и председника владе. Батаљон и мања одељења су имали задатак да заузму железничку станицу Земун, полицијску управу, радио станицу и Жандармерију.
- У Београду, три батаљона пешадијског пука Краљеве гарде, два су била под вођством потпуковника Стојана Здравковића, са задатком да опколе Бели двор, а један под вођством мајора Живана Кнежевића, са задатком да заузме блок зграда око Немањине улице, где се налазила већина министарстава и канцеларија председника Владе. Постојали су и тенковски и артиљеријски батаљони са задацима да блокирају улице и прилазе Београду.
- Организована је и обавештајна служба, са задацима да прате рад београдске полиције и команданта Краљеве гарде.
- Од наоружања, пучисти су располагали бомбардерима и модерним оклопним батаљоном у гарнизону, тачније имали су 300 авиона на аеродрому, 16 противавионских топова и све тенкове у Београду.

Прво наређење генерал Мирковић је издао у пола дванаест ноћу, након што је констатовао да је све спремно за преврат.⁵² Са акцијом се отпочело у 01.00 сат и требало се завршити до раних јутарњих сати, а приказати је као обичну војну вежбу, како се не би изазивала сумња. Прве зграде које су заузеле и где је установљен штаб биле су Главни генералштаб и Министарство војске и морнарице, одакле се руководило главном акцијом. Са пучем се отпочело по утврђеном плану и све јединице су кренуле по својим задацима ка објектима које је требало заузети.

Прво су кренули тенкови, а потом пешадија. Преузета је команда над београдским аеродромом у Земуну, а земунска група је потом, под командом генерала Мирковића и Радоја Кнежевића, запосела мост на Сави и успоставила контролу између Београда и Земуна. Команду над свим ваздухопловима је преузео пуковник Драгутин Савић. Затим су акције смењивале једна другу. Пучисти су врло лако извршавали своје задатке, без скоро имало отпора. Војска је заузела:

⁵² Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 159-160.

Државни удар 27. марта 1941. године

- Управу града Београда и све полицијске снаге,
- Радио-станицу, како би се спречила комуникација између владе и команданта војске,
- Двор на Дедињу, зграду Председништва и сва министарства,
- Главни Генералштаб и Команду Београда,
- Све главне улице од Теразија, преко Краља Милана и Кнеза Милоша до Славије, као и прилазе Београду према Бањици и Авали.⁵³

У пола три ујутру је стигла вест да су сви главни пунктови заузети. Тада је генерал Мирковић позвао телефоном генерала Симовића, који се налазио код куће, рекавши му да је пуч извршен и да дође у Министарство војске. Затим је кренула друга фаза преврата, хапшење војника, двојице намесника и министара, на челу са Драгишом Цветковићем и Цинцар Марковићем. Све је било завршено до 3.30 ујутру. И поред успешно изведеног преврата, у врло кратком року, мора се истаћи да је било неубедљивих покушаја да се пуч сломи. Најистрајнији је био генерал Петар Косић, начелник Генералштаба. Покушавао је да помоћу команданта гарде Стајића, и још неколико официра поврати ред и мир, али пошто није имао ширу подршку генерала и команданата, ти покушаји су брзо сузбијени.

**Мајор Живан Кнежевић хапси
председника Владе Драгишу Цветковића⁵⁴**

⁵³ Петрановић, Б. и Жутић Н.: *27. март 1941: Тематска збирка докумената*, Ником, Београд, 1990, стр. 350.

⁵⁴ Слика преузета са интернет сајта: <http://www.27march.org/Album/1935-1941/0037.JPG> (датум приступа: 10.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

По завршетку пуча, пучисти су кренули са формирањем нове владе. Требало је објавити народу да је дошло до преврата, решити питање кнеза Павла, који је у то време био у иностранству и створити владу у коју ће ући и Хрвати. Уз све то, претња Немачке и могући напад су стајали као мач над Југославијом. Симовић је позвао прво све шефове политичких партија и хрватске странке који су били у Београду и уз њихову помоћ саставио је прокламацију о ступању на престо краља Петра II. Затим је поверио мајору Живану Кнежевићу да односе малолетном краљу на потпис документ којим се краљ проглашава врховним поглаваром, а Симовић председником владе.

Прокламација краља Петра II⁵⁵

Иако су пучисти касније говорили да је краљ Петар II знао да ће се преврат десити, то није било тачно. Он је за то време спавао на двору на Дедињу. Противници пуча су претекли Кнежевића и на челу са генералом Петром Косићем су опколили двор, тако да Кнежевић није могао да стигне до краља и уручи му прокламацију на потпис. Пучисти су одлучили да наставе као да је прокламација потписана, а да се касније и легитимно прибави краљево одобрење. На радију је рано изјутра прочитана прокламација, наводно гласом младог краља, а тачније гласом једног од завереника, којом се стављало до знања Србима, Хрватима и Словенцима да је у том тешком тренутку за народ краљ одлучио да узме власт у своје руке. Обавестио је да војска и морнарица извршавају његова наређења, да су намесници поднели оставке и да је нови председник Владе Душан Симовић.⁵⁶ Краљ је прокламацију потписао тек 27. марта увече.

⁵⁵ Слика преузета са сајта:<http://forum.srpskinacionalisti.com/viewtopic.php?f=6&t=21581&start=15> (датум присупа: 10.11.2012)

⁵⁶ Петрановић, Б.: *Србија у II светском рату 1939-1945*, Војно издавачки и новински центар, Београд, 1992, стр. 80.

Државни удар 27. марта 1941. године

Генерал Симовић је дао изјаву народу 27. марта, у којој је истакао да је „под притиском онеспokoјеног јавног мишљења дошло до данашње промене. За ту узнемиреност нема више разлога од тренутка када је Краљ Петар II узео власт и образовао владу Народне Слоге...Апелујем на грађане да помогну властима и да се очува ред у земљи и мир споља, да се клоне манифестација и да не подлежу непромишљеним актима...“⁵⁷ Али, ова изјава није произвела мир, јер као што је познато, народ је убрзо у великом броју изашао на улице како би поздравио нову власт.

Нова влада, на челу са Симовићем, била је састављена од свих политичких снага тог доба, сем социјалиста, и чинили су је следећи министри: потпредседници Влатко Мачек и Слободан Јовановић; министар спољних послова Момчило Нинчић; министар унутрашњих послова Срђан Будисављевић; министар војске и морнарице и заступник министра за физичко васпитање народа Богољуб Илић; министар просвете Миша Трифуновић; министар финансија Јурај Шутеј; министар правде Божа Марковић; министар шума и рудника Џафер Куленовић; министар социјалне политике и народног здравља Милан Грол; министар снабдевања Сава Косановић; министар пољопривреде Бранко Чубриловић; министар трговине и индустрије Иван Андрес; министар пошта, телеграфа и телефона Јосип Торбар; министар саобраћаја Богољуб Јевтић; министар грађевина Фран Куловец; министри без портфеља Марко Даковић, Бариша Смољан и Јован Бањанин.⁵⁸

Симовићева влада је одмах на почетку прокламовала покорност Немачкој и потврдила да одредбе Тројног пакта остају на снази. Симовић је највише проблема имао са Хрватском, која је била спремна да помогне кнезу Павлу да силом поврати престо и која је на пуч гледала као на искључиво српски чин. Симовић је врло брзо ступио у контакт са Мачеком, који је дао дозволу да хрватски представници уђу у нову владу, али је у почетку одбијао да и сам уђе. Симовић је инсистирао, јер би његово одбијање било погрешно схваћено код Немаца, који би мислили да је пуч био уперен против њих, па је на крају Мачек попустио.

⁵⁷ Николић, К.: Влада Краљевине Југославије у II светском рату 1941-1945, Институт за савремену историју, Београд, 2008, стр. 43.

⁵⁸ Исто, стр. 12-13.

Државни удар 27. марта 1941. године

За време преврата, кнез Павле се налазио на путу према Словенији како би се на Брду код Крања састао са Мачеком и Корошецом и разговарао о новим хрватским захтевима за изменама у власти. Павлов воз је био заустављен у Загребу, а министар војске генерал Богољуб Илић је наредио команданту Дравске дивизије у Љубљани да саопшти кнезу Павлу да се по наређењу нове владе одмах врати за Београд. Кнез Павле се посаветовао са Мачеком. Он је предложио да заједно крену на Београд и разбију пучисте, али је кнез одбио. Он је прихватио пуч као свршен чин, па је закључио да би позив војсци да стане уз Намесништво био акт побуне против краља. На Мачеков аргумент да се не би радило о побуни, него о покушају „заштите Краља од једне групе неодговорних официра“, Павле је завапио да би то значило започињање грађанског рата, што није долазило у обзир. Наредио је да се воз врати за Београд. Кнез Павле је преко британског конзула у Загребу, упутио молбу британској влади да му интервенцијом код Симиновића олакша одлазак у Грчку и дозволи долазак у Лондон. Док је путовао за Београд, Боривоје Мирковић и његови официри су инсистирали да се кнез стреља, али је та могућност остављена само уколико би кнез одбио да да оставку. На перону га је дочекао генерал Симиновић са неколико официра, како би га спровели на Бели двор, где је потписао оставку, а потом је са породицом преко Грчке интерниран у Африку, као политички затвореник.

Влада Душана Симиновића⁵⁹

Краљ Петар II са пучистима⁶⁰

⁵⁹ Слика преузета са интернет сајта: <http://www.27march.org/Album/Posle27marta41/0026.JPG> (датум присуца: 10.11.2012)

⁶⁰ Исто.

3.3. РЕАКЦИЈЕ НА ПРИСТУПАЊЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ И ДРЖАВНИ УДАР 27. МАРТА

Након потписивања пакта, у Југославији је дошло до бурних реакција јавности, највише из разлога што влада није адекватно припремила народ на оно што је пакт требало да донесе. Чињеница је међутим, да су Немачка и Италија тражиле да одређене одредбе пакта не буду објављене до дана потписивања, тако да су југословенској влади руке биле практично везане. Штампана су ванредна издања новина. „Време“ и „Политика“ су покушавале да ублаже вест умереним насловима. „Политика“ од 25. марта 1941. године, објавила је на насловној страни ударну вест о приступању Југославије Тројном пакту, са саопштењем: „Југославија је приступила пакту трију сила под условом да за све време трајања рата Немачка и Италија не траже прелаз нити превоз својих трупа преко југословенске територије.“ Истицано је да је приступ пакту била неминовност и да је то урађено ради одржања Југославије у миру. Чланак је изазвао „буру негодовања“ у јавности, а негативном расположењу допринио је и Радио Београд, који је текст пакта објавио уз свирање посмртног марша.⁶¹

3.3.1. Реаговање КПЈ, демонстрације

На вест да се спрема потписивање пакта, 24. марта увече, избиле су и прве демонстрације широм Југославије, а настављене су и идућег дана. Демонстрације, пре свега радника и омладине су биле добро организоване и наишле су на општу подршку грађана по градовима у Србији, Војводини, Црној Гори, Далмацији, Словенији, Македонији, који су се са разних страна прикључивали демонстрантима. Носиоци су били различите политичке опције, комунисти, монархисти, свештеници, епископи СПЦ, војници и официри. Велику улогу у распиривању маса имали су управо комунисти, који су ту видели своју шансу да се обрачунају са режимом. Појавиле су се чувене паролe „Боље рат, него пакт; Боље гроб, него роб; Доле издајници; Доле Хитлер“.

⁶¹ Сегмент преузет из чланка са интернет сајта – Глишовић, Д.: *Тројни пакт у потаји*, „Новости“, http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:379604-Trojni-pakt-u-potaji (датум приступа: 03.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

Најмасовније демонстрације су ипак одржане у Београду. Хиљаде људи је по закључивању пакта изашло на улице, а масовни митинзи одржани су у центру града око Славије. Грађани су по Београду нападали немачке дипломате, грађане, њихове радње и институције. Пошто јавност није знала да се припрема извођење пуча, за демонстрације 27. марта су вршене припреме да на улице Београда изађе читав град. Прву вест о преврату су пренели случајни пролазници који су се у ноћ преврата затекли на улици. Након прогласа на радију и читања краљеве прокламације, почеле су нове манифестације и окупљања, у славу новог краља, који је постављен на ту функцију 28. марта у Саборној цркви. Појавиле су се нове пароле „Живео краљ“, „Војска са народом“. Све главне улице су биле закрчене, а људи су у заносу поздрављали војнике.

У Македонији су демонстрације водили ђаци и грађанство, у Црној Гори су прво избиле на Цетињу 24. марта, а настављене су и 25. и 26. марта, и у другим градовима попут Подгорице, Котора, Берана. У Босни и Херцеговини, Далмацији и Словенији су се демонстрације припремале још од 20. марта, када се почело са растурањем антифашистичких комунистичких летака.⁶² У Хрватској је било покушаја, али масовнијих демонстрација није било.

Демонстрације у Београду, 27. марта 1941. године⁶³

⁶² Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 421.

⁶³ Сlike преузете са интернет сајта: <http://www.trojka.rs/vesti/8567-27.-mart---dan-kada-je-izabran-grob.html> (датум присупа: 12.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

КПЈ је 27. март дочекала спремно и организовано, иако није знала да ће пуч бити изведен.⁶⁴ Комунисти су видели пуч као своју шансу да се наметну и било им је најважније да Симовићева влада пошто пото склопи савез са СССР, како би се осигурао мир. Плански је разрадила начин извођења демонстрација и народа на улице, растурања летака, истицања транспарената, одређивања говорника. У Покрајински комитет КПЈ у Београду су све време пристизале информације о развоју демонстрација и њиховом јачању. Онда су и највиђенији припадници партије одлучили да изађу на улице, схвативши да нема опасности да ће бити похапшени. Договорено је да се одрже велики зборови где би говорили најистакнутији чланови партије. Спонтано су се низали говорници, на Славији, Теразијама, Студентском тргу, код Вуковог споменика. Најватренији су били Раде Кончар, Иво Лола Рибар, Светозар Вукомановић, Милован Ђилас, Ђуро Стругар.

Последњи митинг одржан је 27. марта увече, код Каленић пијаце, на коме је истакнут захтев да се приступи демократизацији земље и да се предузму све мере за њену одбрану од напада Немачке, да се дозволи рад укинутим странкама и КПЈ и да се хитно склопи пакт са СССР. Договорено је да се одржи још један митинг 28. марта, али га је Симовићева влада спречила. Наиме, одређени нацистички агенти вешто су користили демонстрације и насиље како би оправдали већ припреману интервенцију немачких снага. Организовали су нападе на немачки саобраћајни биро и италијански пропагандни центар, па су власти, како би спречиле даља дивљања и могуће разлоге за реакцију немачке владе, оштро реаговале и забраниле било каква окупљања.

3.3.2. Реаговање Српске православне цркве

Српска православна црква на челу са патријархом Гаврилом Дожићем одлучно се противила приступању Тројном пакту. Патријарх је у два наврата покушао да убеди кнеза Павла да не потписује пакт, позивајући се на традицију и његову савест, али га је Павле убеђивао да је то најрационалније решење у том тренутку. За време намесничке владе, СПЦ је била у потпуности супростављена политици кнеза Павла и

⁶⁴ Тита је пуч затекао у Загребу, а да нико из КПЈ није знао о пучу потврдили су и виђенији комунисти Владимир Дедијер, Павле Поповић Црни и Живко Топаловић – Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. III, Призма, Крагујевац, 1995, стр. 686.

Државни удар 27. марта 1941. године

Стојадиновића, нарочито након Конкордатске кризе, када је покушано са изједначавањем свих конфесија и давањем великих повластица Римокатоличкој цркви.

Постоје индиције да је црква врло активно учествовала у припреми пуча и то у сарадњи са британском Англиканском црквом.⁶⁵ Након преврата, Свети архијерејски сабор СПЦ је одржао ванредно заседање на којем су поздрављени догађаји којим је смењена влада кнеза Павла и доведен краљ Петар II на престо. Највише ефекта имао је говор Патријарха преко радија 27. марта, када је упутио поруку народу у којој је подржао пучисте, рекавши да се „народ тако приволео царству небеском и да сви треба да смо сложни у поштовању нове власти.“⁶⁶

Дан касније је у Патријаршији, на инаугурацији краља Петра II, дочекао Симовића са речима да је пуч дело целокупног српског народа и да на пуч гледа као на најважнији српски догађај после Видовдана.

3.3.3. Реаговање савезника и сила Осовине

Светска штампа је у заносу величала преврат. Овај српски подвиг био је подстрек многим покретима отпора у окупираним земљама Европе, пре свега Француској и Пољској да се супроставе немачком окупатору. Черчил и Рузвелт су поздравили пучисте. Прве информације о успешно изведеном пучу стигле су у Лондон 27. марта рано ујутру од стране војних аташеа, у којима је истакнуто: „Главни организатор пуча био је генерал Мирковић...Веома мали број цивила је био повезан са пучистима, а и велика већина војних официра није ништа знала о томе...Државни удар је био добро изведена акција од огромне вредности за нас...“⁶⁷

Черчил је с поносом саопштио вест Парламенту, изјављујући помало патетично да је „Југославија пронашла своју душу и да ће нова Влада због свог држања добити сву

⁶⁵ Априла 1941. године, када је почео рат, британско посланство у Београду је примило поруку да се из Југославије извуку одређене личности, међу њима и епископи Иринеј Ђорђевић и Николај Велимировић – Чланак преузет са интернет сајта – Станић, Р.: *Пуч слободних задара*, „Прес“, http://www.27mart.com/main.php?pages_id=297 (датум приступа: 02.11.2012)

⁶⁶ Петрановић, Б.: *Србија у II светском рату 1939-1945*, Војно издавачки и новински центар, Београд, 1992, стр. 81.

⁶⁷ Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 80-81.

Државни удар 27. марта 1941. године

неопходну помоћ Британије и САД“.⁶⁸ Радио Лондон је вест објавио на девет језика и наредних дана је томе посветио велику пажњу све време говорећи у хвалоспевима о подвигу Југославије, о томе да је опет заузела место у реду храбрих земаља, решених да бране слободу и независност, да је југословенски народ нашао самог себе и да је наводни Хитлеров дипломатски успех учинио смешним.⁶⁹ Штмпале су се и вандредне новине са огромним насловима о успешној изведеној београдској револуцији.

И у САД вести о удару примљене су са одушевљењем. Дипломатска представништва Југославије у САД су целог дана опседали посетиоци који су желели да искажу поштовање за показану храброст југословенског народа. Вести је пренела и радио станица Њујорк - Колумбија: „Цео свет се данас диви југословенском народу...Американци су са одушевљењем примили вест да је у Југославији народ дошао до изражаја и да је одбацио са себе издајничку владу...“ О државном удару су писале и све значајније новине Њујорк Сан, Њујорк Тајмс, Њујорк Хералд Трибјун, констатујући исту ствар да је југословенски народ показао невиђену храброст и повратио своју част.

У СССР, догађајима око 27. марта дато је врло мало места у штампи и на радију. Али иза те привидне незаинтересованости постојала је активна дипломатска комуникација. Совјети, који нису хтели да угрозе односе са Немачком, тајно су радили на успостављању тешњих односа са Југославијом. Одмах по завршетку пуча, Симовића је посетио представник Амбасаде СССР у Београду, коме је Симовић предложио склапање једног уговора, касније названог Уговора о пријатељству и ненападању, који би још чвршће везао две државе. Совјети су прихватили предлог и уговор је потписан 6. априла 1941. године. Али имајући у виду да се то десило само пар сати пре немачког напада на Београд, сам документ није имао неког великог значаја за нашу земљу.

Италијанска штампа је у почетку била уздржана од напада на пучистичку владу и само су верно преносили догађаје, истакавши да ће Симовићева влада остати на путу претходне, у односу на силе Осовине. Али је пред бомбардовање Београда и под

⁶⁸ Терзић, В.: *Слом Краљевине Југославије*. књ. 1, Народна књига Београд, Побједа Титоград, Партизанска књига Љубљана – Београд, 1982, стр. 476.

⁶⁹ Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 592.

Државни удар 27. марта 1941. године

притиском Немачке, њихова штампа почела да напада Југославију и нови режим. Говорило се о угрожености Немаца и нападима на њих по банатским селима, о масовним демонстрацијама против Италије, уз истицање да својим поступцима Југославија тера силе Осовине на самоодбрану.

Када је сазнао да је свргнута влада која је пришла Тројном пакту, Хитлер је истог дана сазвао седницу својих најближих сарадника и указао да је Југославија овим поступком постала „несигуран фактор“, ⁷⁰ нарочито имајући у виду предстојеће операције против Грчке и СССР. Хитлер је потом издао наредбу за напад на Југославију, познату као „Директива 25“, у којој се између осталог каже: „Војни пуч у Југославији је изменио политичку ситуацију на Балкану. Југославију треба посматрати као непријатеља и у случају ако да изјаву лојалности, па је стога треба што пре разбити...Чим буду прикупљене довољне снаге и временске прилике допусте, авијација ће даноноћно ваздушним нападима разорити теренску организацију југословенског ваздухопловства и Београд.“⁷¹

Инвазија Немачке на Југославију⁷²

Влада Симовића је у то време заиста и исказала лојалност Немачкој и потписаном Тројном пакту, истичући да се у политици нове владе ништа неће променити, али то није имало ефекта. Хитлер је планирао да разори Југославију, помоћу Италије, Мађарске и Бугарске, као и да свакој да по део територије који су жељно чекали.

⁷⁰ Исто, стр. 622.

⁷¹ Исто, стр. 623.

⁷² Слика преузета са интернет сајта: www.blic.rs/Vesti/Drustvo/243957/Sutra-70-godina-od-prevrata-i-demonstracija-protiv-Trojnog-pakta, (датум приступа: 10.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

Кренула је оштра пропаганда преко штампе и радио станица, измишљане су лажи, говорило се да се Немци као мањина шиканирају у Југославији, да је фон Херен био злостављан, уз избегавање да се помене да су српске власти рекле да ће поштовати Тројни пакт. Пропаганда је ишла у сврху оправдања интервенције над Југославијом, пред немачким народом. Влада Немачке је 5. априла дефинитивно прекинула комуникацију са југословенском владом, а сутрадан је извршила напад.

4. ЕФЕКТИ УТИЦАЈА СТРАНИХ СИЛА И ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ НА ДРЖАВНИ УДАР 1941. ГОДИНЕ

Из многих данас доступних докумената и архиве, јасно се може видети да су на догађаје пред 27. март, као и на сам државни удар, велики утицај имале обавештајне службе држава чији су се интереси преплитали на Балкану, а то су службе Велике Британије, САД, Немачке и СССР. Рад ових служби кретао се од достављања правих и правовремених информација о стању у земљи, политици владе, расположењу народа до агитација, пропаганде и субверзивних акција.

4.1. ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И ЊЕНЕ ОБАВЕШТАЈНЕ СЛУЖБЕ

Британске обавештајне службе које су биле присутне у Југославији биле су Тајна служба Форин офиса, Тајна обавештајна војна служба МИ6 -СИС⁷³ и СОЕ - Управа за специјалне операције. Поред ових служби, Британци су имали и разгранату обавештајну мрежу по посланствима у Београду, Загребу, Љубљани, Скопљу, Сарајеву и Сплиту.

Управа за специјалне операције, чији је руководиоца из Лондона био Хју Далтон, а вођа за Балкан Томас Мастерсон, основана је 1940. године, од одабраних припадника секције Д тајне обавештајне службе и секције МИ Министарства рата, са задатком припремања и извођења саботажа и субверзија у окупираним државама и прикупљања оперативних података. Њени најактивнији агенти били су Џорџ Тејлор, Бил Бејли, Џон Емери. У почетку, ова служба се суочавала са великим проблемима, јер остали обавештајци који су већ били на Балкану нису имали поверење у њу и њихове акције сматрали су аматерским и неугодним за земље у којима су се изводиле. Међутим, Далтон је добио прилику да покаже шта његова служба може већ у децембру 1940, када је Немачка почела са лакоћом да осваја државе на Балкану, са задатком да утврди стање и координира акције свих британских служби на Балкану.

⁷³ О деловању МИ6 се мало зна, иако је она била најдуже присутна на Балкану и њени извештаји су ишли до самог врха британске владе – Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закасна биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 170.

Државни удар 27. марта 1941. године

Британска служба СОЕ се врло брзо инфилтрирала у област медија, створивши независну новинску агенцију „Британова“, преко које су ширили пропаганду. Свој утицај су усмеравали на две стране, на намесничку владу и на војне официре, на челу са Симовићем и Мирковићем.⁷⁴ Како је један од агената обавестио Черчила крајем 1940. године, СОЕ се брзо спојила са виђенијим политичким опозиционим лидерима, попут Милоша Тупањанина, шефа Савеза земљорадника, Илије Трифуновића Бирчанина, председника Народне одбране, Милана Грола из Српске демократске странке, Вјећислава Вилдера из Самосталне демократске странке, Радоја Кнежевића из Демократске странке, итд. Све ове странке су од средине 1940. године, па до пуча, примале одређене суме новца за своје активности, по неким наводима преко 100 000 фунти стерлинга,⁷⁵ потом оружје и експлозив за извођење мањих саботажа. Поред политичара, новац за антинамесничку пропаганду добијале су и новине „Правда“, разна удружења попут Удружења старих ратника, а према енглеским изворима, новац је стизао и до вође Српског културног клуба, Слободана Јовановића. Мора се истаћи и веза са Српском православном црквом, која је преко патријарха Дожића, имала пријатељске односе са Англиканском црквом.

Британци су добро познавали ситуацију у земљи и колико је слаба југословенска војска, па је и поред тога њихов главни циљ био да зауставе напредовање Немачке ка југу и Средоземљу, по цену жртвовања Југославије. Британска влада била је веома добро обавештена о унутарполитичкој ситуацији у Југославији, као и спољнополитичким плановима. Били су боље обавештени него сам Генералштаб Краљевине Југославије, а постоје извори и архива која сведочи да је те информације дотурао пуковник Жарко Поповић, обавештајац у Генералштабу, иначе брат Угљеше Поповића. На основу његових извештаја, Британци су знали југословенске ратне планове, број резервних дивизија које ће бити уведене у борбу, систем мобилизације,

⁷⁴ Велику улогу у припреми пуча имао је и амерички изасланик председника Рузвелта, Вилијем Донован, иначе каснији директор америчке ЦИЕ. Он је пристигао у Југославију јануара 1941. године, са задатком да подстакне отпор против Немачке и обећа помоћ САД у свим активностима упереним против профашистичке владе. Том приликом се састао са кнезом Павлом и са пучистима, генералима Симовићем и Мирковићем. Кнезу је претио да не очекује никакво пријатељство са САД након рата, ако стане на страну Немачке, а Симовићу и Мирковићу је обећао помоћ у случају реализације државног удара - Зборник радова округлог стола: „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“, ИП Златна књига, Београд, 2003, стр. 105-107.

⁷⁵ Према дипломатској преписци и обавештајним подацима тог времена, постоје индиције да се на организацију пуча потрошило више од 500000 фунти, а не како званични Лондон тврди 100000 – Чланак из часописа – Јеремић, П.: *Черчилови људи свргнули кнеза Павла*, „Глас“, 2007.

Државни удар 27. марта 1941. године

локацију противавионских и обалских одбрана. Чак су и Британци били зачуђени врстом информација које су добијали.⁷⁶

У току 1940. године, немачка пропаганда и притисци за приступање пакту су све више јачали, па је Британија удвостручавала напоре за њено сузбијање. Преко „Британове“ су штампали летке против владе и новине којима су величали потезе Британије и осталих савезника. Покушали су и са притиском на поједине ministre у влади који су били на њиховом платном списку да поднесу оставку и изазову кризу владе. Тројица министара јесу поднели оставке на дан објаве потписивања пакта, али криза је била кратка, јер су они убрзо замењени новим министрима.

Кембел је са своје стране покушавао да убеди кнеза Павла у опасност приступања Југославије пакту. У разговорима са српским званичницима често је био мољен да Британија наоружањем помогне Југославији. Али и поред ангажовања Кембела, Черчил је био неумољив. Приоритети на британској листи ишли су редоследом Турска, Грчка, па Југославија, а Британија није желела да помогне Југославији и из страха да оружје које би јој дала не заврши у рукама Немачке, ако Југославија приђе Тројном пакту. Черчил је обећавао да ће после рата Југославија бити награђена за своју жртву, кроз прекрајање граница, али Павле тада, на почетку рата, није био убеђен да ће савезници победити и није се усуђивао да ризикује.

Када су обавештајне службе схватиле да само речима и позивањем на част и образ неће приволети Павла да се стави у позицију жртвеног јагњета савезника и да се све више приближава силама Осовине, Британци су почели са припремама државног удара, за које треба рећи, у почетку нису имали подршку Черчила и владе. Кембел тада није баш толико веровао извештајима СОЕ и њиховом убеђењу да ће до пуча ускоро доћи. Наиме, он је касније у једном документу изнео чињеницу да се „СОЕ у то време понашала врло незналачки и да су се често поигравали са идејом државног удара у корист оних политичара који су били на заласку каријере и нису представљали југословенско јавно мњење.“⁷⁷ Британска влада је веровала да је Југославија неће

⁷⁶ Чланак из часописа – Апостоловски, А.: *Британска политика према Краљевини Југославији*, „Политика“, 1997.

⁷⁷ Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990, стр. 169.

издати, а нарочито не њен највећи следбеник кнез Павле. Али одласком Павла у Берлин и сусретом са Хитлером, британско виђење ситуације се почело мењати. Британска влада је тада променила правац своје политике и дала је пуну подршку извођењу пуча.⁷⁸

4.2. УТИЦАЈ НАЦИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ И ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ

1936. године, започета је званична сарадња немачке и југословенске полиције, након што је Гестапо те године у време одржавања Олимпијаде организовао и међународну полицијску конференцију, на којој је желео да оствари ближу сарадњу са што више европских земаља. На овој конференцији, у строгој тајности, кнез Павле и Стојадиновић су донели одлуку да сарађују са немачком полицијом, и да се у што скорије време изврши размена полицијских аташеа између Берлина и Београда.

Зближавање Немачке са полицијама других земаља имало је за сврху стварање мреже немачких агената у тим земљама и лакше долажење до најосетљивијих политичких информација. Конкретно са немачком полицијом је договорено да се контролишу емигранти и размењују информације о деловању комунистичких и усташких организација. Размењени су и официри за везу, у Берлин је био послат Богдан Банковић, кога је после краћег времена заменио Фрањо Ујчић, а у Београд Ханс Хелм,⁷⁹ официр Гестапоа, који је био веома добро упознат са југословенском проблематиком. Доласком у Београд, поред званичних контаката са политичким естаблишментом и стварања јаких веза са Београдом, пре свега управником града Миланом Аћимовићем, у кога је имао велико поверење, Хелм је убрзано радио на врбовању југословенских политичара и функционера у мрежу нацистичких обавештајаца. Најзначајнију везу остварио је са шефом Одељења опште полиције Управе града Драгим Јовановићем,⁸⁰

⁷⁸ Шифровани телеграм Идна Кембелу, 24. марта: „Став кнеза намесника показује безнадежни осећај нереалности и од њега се ништа не може очекивати. Имате моје пуно овлашћење за било коју меру коју сматрате да је исправна да је предузмете да бисте помогли промену режима, чак и путем државног удара...” – Чланак из часописа – Апостоловски, А.: *Британска политика према Краљевини Југославији*, „Политика“, 1997.

⁷⁹ Хелм је уживао велико поверење врха Гестапоа и доласком у Београд, немачка обавештајна служба је стекла значајно упориште, јер мимо званичне функције официра за везу, имао је задатак да ствара сопствену обавештајну агентуру - Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 132.

⁸⁰ Драгомир Драги Јовановић је врло брзо напредовао у полицијској каријери, показавши се као добар оперативац и поуздан сарадник одређених политичких лидера, пре свега Антона Коросеца, министра унутрашњих послова у Стојадиновићевој влади, који га је 1939. године, поставио за свог

Државни удар 27. марта 1941. године

који је Хелма опскрбљивао како поверљивим полицијским, тако и политичким информацијама. Треба истаћи да је Хелм у Београду затекао већ добро развијену обавештајну мрежу. Поред војних обавештајних служби, пре свега Абвер – Управе за иностранство Националсоцијалистичке партије и VI Главне управе безбедности Рајха – RSHA, веома велику улогу у обавештајном раду имао је Франц Нојхаузен,⁸¹ који је био најзаслужнији за све веће економско везивање Југославије и Немачке. Доласком нациста на власт у Немачкој, Нојхаузен је створио сопствену нацистичку организацију у Југославији (АО NSDAP), која је окупљала припаднике немачке мањине и стварала обавештајне центре по највећим градовима попут Загреба, Љубљане, Марибора, Новог Сада. Нешто касније је почео да добија специјалне задатке од немачке владе, са једним циљем, потпуним подчињавањем југословенске привреде Немачкој, кроз привредну шпијунажу и освајање повољних концесија. Али и поред широке обавештајне мреже којом је руководио, Нојхаузен није имао великог утицаја на немачку политику према Југославији.

Велику улогу у ширењу немачке пропаганде имала је Културна организација југословенских Немаца, Културбунд, основана 1920. године, која је окупљала припаднике велике немачке мањине у Краљевини Југославији, пре свега из области Словеније, Славоније и Војводине и која је бар у почетку сарађивала са југословенским властима на побољшању економског стандарда и друштвеног положаја својих чланова. Културбунд је имала распотраћену мрежу месних одбора и до средине двадесетих година било је формирано чак 128 месних организација са преко 55 000 чланова. Због своје агресивне политике и наступа, као и околности у то време, члановима Културбунда је често био забрањиван рад, а за време шестојануарске диктатуре, радили су у илегалу. Међутим, ни у једном тренутку нису прекинули са својим делатностима и све време су повећавали број чланова.

саветника, како би му овај дотурао поверљиве информације о београдским чаршијским догађањима. И пре Хелма је сарађивао са немачком полицијом и био је уверен да ће Немачка дуго година бити главна сила у Европи – исто, стр. 132.

⁸¹ У врло кратком року постао је шеф Немачког саобраћајног бироа и шеф Геринговог „Четворогодишњег плана“ за Југославију, функције која му је служиле да закамуфлирано обавља обавештајни рад. Након што је југословенска влада признала рад АО NSDAP, постао је политичко нацистички вођа немачких држављана у Југославији, а Геринг му је касније прибавио и почасно звање генералног конзула Немачке – исто, стр. 135.

Државни удар 27. марта 1941. године

Са продором нацизма, Културбунд постаје главно упориште немачке политике у Југославији, са препознатљивом организацијом „пета колона“ која се нарочито истакла током немачке агресије на Југославију. Рајх је створио за Немце у иностранству посебну организацију АО NSDAP, док је за Фолксдојчере створен тзв. Савет за Фолксдојчере, при врховном партијском руководству, који је био под директном влашћу СС јединица. Припадници немачке мањине су почели јавно да се декларишу за Трећи рајх и долазило је до многобројних инцидената и сукоба. Немачка у почетку није желела да узбуњује своју мањину да не би кварила односе са Југославијом, тако да је тадашњи вођа Културбунда забрањивао ношење немачких обележја и потпиривање немира. Али са мартовским догађајима и под притиском Немачке, Културбунд је почео да се супроставља југословенским властима. Започео је снажан обавештајни рад, врбујући припаднике војске у своје редове и инфилтрирајући своје чланове у врхове војне одбране Југославије.

Значајну улогу на догађаје у Краљевини имала је и испостава Управе VI RSHA, немачке војне обавештајне службе, која је са својим радом почела 1939. године и на чијем је челу био СС мајор Карл Краус. Врло брзо се повезао са Нојхаузенем, Хелмом и осталим обавештајцима и створио је снажан обавештајни центар у Београду који је окупљао велики број фолксдојчера, немачких привредника, новинара, чланова Културбунда. Поред њих, Краус се успео повезати и са политичким врхом Југославије и виђенијим министрима Цветковићеве владе, преко којих је долазио до најосетљивијих политичких информација.

Осим што су деловали у корист Трећег рајха, покушавајући да одрже мирну коегзистенцију Немачке и Југославије, на којој је пре свега инсистирао Хитлер, обавештајне службе нису ни на који начин покушавале да свргну владу кнеза Павла. Био је један покушај уз помоћ Љотића и његовог „Збора“, али се брзо одустало, како се не би пореметили односи ове две државе. Из данас доступних извора, може се видети да су немачки обавештајци сазнали за могућност пуча, али да немачка влада та упозорења није узимала за озбиљно и да их је 27. март дочекао неспремним.⁸²

⁸² Изјава Георга Кисела, члана Војне управе за Грчку и Југославију о 27. марту - Зборник радова округлог стола: „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“, ИП Златна књига, Београд, стр. 226-234.

4.3. УТИЦАЈ СОВЈЕТСКИХ ТАЈНИХ СЛУЖБИ

Утицај совјетских обавештајних служби на преврат 27. марта је неспоран, јер постоје докази који говоре о томе, али у којој мери и на које све начине су те службе деловале, није још до краја истражено. СССР је у Југославији деловао преко свог посланства у Београду, обавештајне службе Мустафе Голубића и Комунистичке партије Југославије. Посебно је значајна активност остварена од стране КПЈ, под утицајем Коминтерне. Веће мешање Совјета у прилике у Југославији десиле су се од половине 1940. године, када су успостављени дипломатски односи СССР и Југославије. Иако је СССР био уздржан по питању пружања отвореније подршке и помоћи намесничком режиму, како не би нанео штету договору о ненападању са Немцима и угрозио њихове интересе на Балкану, не може се рећи да Совјети нису имали своје интересе на Балкану, јер су своје приближавање овом делу Европе остварили уласком у Бесарабију. Остајали су по страни у надметању британских и немачких прохтева према Југославији, чекајући свој тренутак деловања. Совјети су се преко свог посланства повезивали са истакнутим грађанским круговима, потенцирајући панславенску уједињеност и вечиту заштиту Совјетске Русије.

Коминтерна је у Југославији између два светска рата развила агентуру у оквиру тзв. Државне политичке управе СССР или касније назване Народни комитет унутрашњих дела – НКВД. Њени најпознатији обавештајци били су Мустафа Голубић⁸³ и Јосип Броз Тито.⁸⁴ Поред обавештајног, НКВД се бавио и контраобавештајним радом, али и субверзивним акцијама и атентатима. Совјети су развили огромну обавештајну мрежу, чији су се чланови инфилтрирали у све могуће друштвене институције. За врбовање су користили различите методе, новац, уцењивање, обећавање, али највише су играли на карту родољубља, говорећи да је Југославија у опасности и да је њен једини спас повезивање са СССР.

⁸³ Голубић је био члан Централне КП СССР задужен у Бечу за Одељење Југославија, а затим је постао руководилац Балканске комунистичке федерације – Чланак преузет са интернет сајта: *О врхунској шпијунажи и шпијунима Југославије*, <http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=11014> (датум приступа: 07.11.2012)

⁸⁴ У историјским књигама мало се говори о чињеници да је Тито био совјетски обавештајац, са шифрованим именом Валтер – исто.

Државни удар 27. марта 1941. године

Једна од најзначајнијих тајних организација Коминтерне у то време била је „Црвени камерни оркестар“, чије је темеље у Југославији поставио управо Голубић, који је координирао свим совјетским службама у Југославији. По доласку у Србију тридесетих година, брзо се повезао са бившим „црнорукцима“ Драгишом Васићем, Живком Топаловићем и Божином Симићем, али и генералом Симовићем, са којим је интензивно сарађивао на организацији пуча, а потом и на зближавању Југославије и СССР након успостављања Симовићеве владе.

5. КНЕЗ ПАВЛЕ – ТРАГЕДИЈА ЈЕДНЕ ЛИЧНОСТИ

Најтрагичнија личност овог периода био је управо кнез Павле Карађорђевић, изгнаник из сопствене земље, издајница и ратни злочинац. То су само неки од епитета који су стајали уз име кнеза Павла, кроз читаву историју, у многим књигама и уџбеницима, који су читале и проучавале генерације младих нараштаја.

Кнез Павле је рехабилитован одлуком Вишег суда у Београду 2011. године и његово име је очишћено љаге коју је носило последњих седамдесет година. Многи историчари и правни теоретичари тврде да је на овај начин исправљена неправда која је нанета Павлу и његовој породици.

Кнез Павле Карађорђевић⁸⁵

Ко је био кнез Павле и како је утицао на догађаје пре Другог светског рата? Кнез Павле је брат од стрица краља Александра, који је силом прилика одрастао без родитељске подршке, пажње и љубави. Утеху и спас нашао је у учењу и уметности која је била његова пасија. Школујући се у Великој Британији, у потпуности је прихватио њихов начин живота и размишљања, а постао је пријатељ са читавом генерацијом будућих енглеских краљева и министара, што му је допринело да буде добродошао у британским званичним политичким круговима. Кнез Павле, као уметничка душа, волео је доста да путује и уживао је у друштву светски познатих сликара и књижевника и

⁸⁵ Слика преузета са интернет сајта: <http://www.27march.org/Album/1918-1935/scan0022.JPG> (датум приступа: 11.11.2012)

Државни удар 27. марта 1941. године

није се претерано занимао за политику. Када је краљ Александар преузео власт, кнез Павле је дошао у Београд, где се стационирао са својом породицом.

Иако је временом, упознајући се са животом и традицијом српског народа желео да нешто више учествује у јавном животу, краљ Александар му једноставно није дозвољавао, јер је био апсолутиста и није желео да му се Павле меша у државничке послове. Након убиства краља Александра у Марсеју, живот кнеза Павла се у потпуности мења, и од безначајног рођака једног краља постаје вођа једне државе и народа, за чију ће се несрећну судбину сматрати најодговорнијим.

Намесничка влада суочила се са великим изазовима које је требало решити, а то су пацификација унутрашње ситуације и тактизирање и маневрисање са агресивном Немачком. Кнез Павле је желео по сваку цену да очува јединствену Југославију, заједницу три народа и чинио је све што је могао како би удовољио захтевима Хрвата и Словенаца и успоставио колико толику стабилну власт и сигуран поредак. Иако је смењен велики број влада, које су падале највише због „хрватског питања“, Павле је успео да успостави ближи однос са Мачеком, који је резултирао Споразумом о аутономији Хрватске 1939. године.

С друге стране имао је проблем са Стојадиновићем, који се пред Други светски рат опасно приближавао нацистичким државама Италији и Немачкој, све се више економски и политички везујући за њих. Кнез Павле је у почетку много више страховао од Мусолинија и претензија Италије, него од Немаца, које је сматрао обичним варварима. Међутим, са експанзијом Немачке и притисцима на Југославију, кнез Павле је био довољно промућуран да схвати да је она и те како озбиљан противник и да је Југославија сигурно угрожена, имајући у виду њен геостратешки положај и циљеве Немачке о продору ка истоку. Након смене Стојадиновића, за председника владе је поставио Драгишу Цветковића, који је био помирљивији и идеолошки ближи Павлу. Заједно су радили на одржавању мира у земљи и осигуравању позиције Југославије на Балкану.

У условима потпуне изолације, окружена непријатељским државама које су потпале под власт Немачке и Италије, кнез је покушавао да пронађе помоћ савезника, који ће му улити снагу да се одупре претензијама Осовине. Он је упозоравао Британце о

Државни удар 27. марта 1941. године

угрожености Краљевине и молио их је за помоћ, али је она константно изостајала, што је дубоко повредило и разочарало Павла, који је апсолутно веровао Британији и сматрао ју је јединим пријатељим Југославије. Иако је Павле одуговлачио што је више могао са потисивањем Тројног пакта, схватио је да је дошао тренутак када Југославија мора да направи корак ка, како је он веровао, једином начину да преживи, а то је приклањање силама Осовине. Овим чином он је запечатио своју судбину.

Многи историчари, да ли из предрасуда, недостатка доказа, додворавања комунистичком режиму, осуђивали су Павла као највећег издајника кога је Србија имала. Међутим, данас је све више историчара, са увидом у велики број архивске грађе, који сматрају да је Павле ипак неправедно оптужен. Оно што је чињеница и што се може пронаћи у новим, пронађеним документима, а највише у личној документацији кнеза Павла, јесте да је Павле заиста на све начине покушавао да избегне улазак Југославије у рат, као и приступање Тројном пакту. Он је желео да очува територијални интегритет државе која је била у врло неповољном положају, окружена непријатељима са свих страна. У ситуацији кад је Немачка вршила све већи притисак да приступи пакту, а Британија да не пристане и остане доследна својој традицији правдољубиве државе, кнез Павле је у очајању покушавао да изнађе право решење које ће задовољити све стране, али пре свега заштити Краљевину. Он је био заслужан што је Југославију довео у такав положај да Немачка мора с њом да преговара и што је избегао да у то време Југославија склопи било какав војни савез са Немачком или јој допусти прелаз њених трупа преко југословенске територије. Иако се кнез безброј пута обратио Британцима за помоћ, истичући да Немачка нуди конкретне предлоге, који иду дотле да гарантују неутралност Југославије у предстојећем рату, енглеска влада је остала нема и глува на његове вапаје. Кнез је схватио да га је највећи пријатељ издао и да ако хоће да помогне свом народу, мора начинити тај крајње непопуларан корак приклањања Немачкој.

У књизи Нила Балфура и Сели Мекеј о кнезу Павлу, описује се гађење и одбојност које је Павле осећао према Немачкој и уопште фашистичкој идеологији. Иако се чини да је од фашизма више мрзео комунизам, колико је Павле био посвећен изналажењу спаса за државу, говори и чињеница да се у очају пред рат окренуо СССР, успостављајући дипломатске односе и тражећи помоћ. Југославија је последња признала СССР и Павле

Државни удар 27. марта 1941. године

је и против воље одлучио да им се приближи мислећи да ће у њему наћи преко потребног савезника.

Многи ће рећи, да је и поред овога Павле ипак издајник, јер је кокетирао са фашизмом и државу ставио на страну сила Осовине, што је било недопустиво без обзира на разлоге. Народ није волео Павла, сматрали су га хладним странцем који никада није могао да разуме дух српског народа и његову традицију. Иако је и Павле осећао да не припада тој држави, не може се оповргнути да је покушао на све начине да разуме српски народ и да га спаси. Иако то није било у духу српске историје, реалност ситуације је наметало решавање проблема без емоција, са рационалним сагледавањем шта је Југославија, потпуно економски разорена и национално разједињена, могла добити, а шта изгубити у надолazeћем рату.

Приступање пакту није било идеално решење, али то је било једино реално у датом тренутку, ако се желео избећи рат. Веома је трагично и то што документ о приступању пакту није у потпуности објављен, те ни Британци, ни пучисти, ни народ, нису знали шта је Павле стварно договорио са Немачком и које је уступке успео да оствари за своју земљу. Последице су биле државни удар и демонстрације, а потом и рат. Остаје и питање да ли би Немачка испоштовала договор о ненападању Југославије, јер постоје докази да су Немци већ разрадили акцију њеног освајања, али то се нажалост у овом тренутку не може знати.

Чињеница остаје да је кнез Павле највећи трагичар овог периода, јер није успео да спасе ни државу, ни себе. Рехабилитација је помогла да се престане са његовом демонизацијом, али требаће времена да то уђе у свест народа и заживи историјску истину.

6. ПОСЛЕДИЦЕ ДРЖАВНОГ УДАРА И ТУМАЧЕЊЕ ЊЕГОВОГ ИСТОРИЈСКОГ ЗНАЧАЈА

Последице државног удара биле су катастрофалне. Како је Немачка реаговала кад је сазнала за пуч је познато. Хитлер је за преврат дознао од свог изасланика у Београду и иако су немачке обавештајне службе најављивале ту могућност, очекивао је да ће профашистичке снаге у Југославији ипак однети победу. Хитлер је пуч доживео као шамар и одлучно је кренуо у освету, бомбардовањем Београда, 6. априла 1941. године, у акцији названој симболично „Казна“. Десило се оно чега се кнез Павле највише прибојавао, рат је донео страховито страдање пре свега српског народа у свим крајевима Југославије, а нарочито у НДХ и свео је Србију на границе из 1912. године.⁸⁶ Југославија је капитулирала за једанаест дана, између 200 000 и 375 000 заробљеника одведено је у логоре по Немачкој и Италији, а Симићева влада је пребегла у Лондон, остављајући народ да се сам супроставља страним окупаторима.

6.1. ПОКУШАЈИ ТАКТИЗИРАЊА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ И ОДМАЗДА НЕМАЧКЕ

Симићева влада осим што је покушавала да избегне унутрашње немире и негодовање Хрвата, покушавала је да се избори и са тешком спољном ситуацијом. Узалуд је убеђивала Немачку да је преврат учињен ради незадовољства ситуацијом у земљи и да остају при поштовању свих начела спољне политике претходне владе, што је подразумевало и поштовање Тројног пакта. Симићева влада је покушавала да купи на времену и да избегне рат, иако су само пар дана раније били спремни да у исти уђу. Генерали који су водили пуч били су свесни чињенице да је војска неспремна и покушавали су да се умиле Немачкој, која је постала глува на све што је долазило из Југославије. Млађи официри били су за мобилизацију и припреме за рат, али је врх био непопустљив. Политичке иницијативе су биле млаке и без јасног правца. Дипломатијом на разним фронтима и неуверљивим калкулисањем су се надали да ће се Југославија извући из рата. Министар спољних послова Нинчић се неколико пута састајао са фон Хереном да би га уверио о осовинском путу Југославије, али након разбојничких напада на немачка представништва и лично фон Херена, немачки изасланик је

⁸⁶ Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. II, Призма, Крагујевац, 1995, стр. 627.

Државни удар 27. марта 1941. године

прекинуо сваки контакт са југословенском владом. Нинчић је потом издао саопштење у коме је поновио да влада наставља преговоре са Немачком и Италијом, како би избегла ратни сукоб и да ће поштовати обавезе Тројног пакта. Немачки одговор био је повлачење читавог посланства и евакуација немачких држављана из Београда.

Југословенска влада, иако свесна близине рата, константно је занемаривала ту истину. Постоје докази да је југословенска влада сазнала да се спрема напад још 4. априла, кроз извештаје британских служби и југословенског војног аташеа у Берлину, Владимира Ваухника.⁸⁷ Ваухник је био један од најбољих југословенских обавештајаца који је у време највеће немачке експанзије успевао да дође до најповерљивијих информација њене спољне политике. Ваухник је саветовао пучисте да одложе удар за пар дана, бар до немачког напада на Совјете, како би се евентуално умањила сила напада Немачке на Југославију, али га Симовић и остали нису послушали. Овакво неадекватно реаговање Симовићеве владе и пасивизам ишли су на руку Немачкој која је у врло кратком року покорила читаву земљу.

Покушај приласка Совјетима и склапање Уговора о пријатељству и ненападању имао је за идеју да се стекне значајан војни савезник и евентуално заплаши Немачка. Симовићева влада вукла је очајничке потезе како би спасила државу. Али намере СССР нису биле искрене. Постоје индиције да су Совјети знали за припреме рата са Југославијом и да су савез искористили да нашу земљу још више компромитују у очима Немачке, како би се напад дефинитивно и реализовао.⁸⁸ СССР је врло опрезно вукао потезе и сам уговор са Југославијом је био прилично површан, како не би покварили односе са Немачком. Када је Немачка извршила напад, у Кремљу није забележен ниједан глас протеста, а у штампи ниједно слово.

⁸⁷ Владимир Ваухник је доставио прецизне информације о планираним нападима Немачке из правца Бугарске, Мађарске и Румуније, о груписању трупа на границама са Југославијом и о нападу укупно 32 немачке дивизије на Југославију и Грчку – Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 528-529.

⁸⁸ Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. III, Призма, Крагујевац, 1995, 690.

6.2. ТУМАЧЕЊА ЗНАЧАЈА ДРЖАВНОГ УДАРА

27. март и околности које су га окруживале, различито се гледају и тумаче од стране разноразних учесника и сведока, као и историчара који га посматрају са дистанце. Као што је истакнуто, 27. март најчешће објашњавао, у зависности од политичко идеолошке припадности, националне припадности или личних афинитета и емоција.

Државни удар 27. марта се махом сагледава на два начина, шта је позитивног, а шта негативног донео на политичкој сцени. Једни га осуђују и посматрају као историјски фијаско Србије, јер није донео ништа добро српском народу, а други га величају сматрајући да је то био један херојски чин мале групе људи, која се на тај начин изборила за част своје државе. Стављајући га у шири контекст, истиче се и његов значај на међународном плану, јер је нападом Немачке на Југославију, отворен још један фронт више на који је Немачка морала да распореди своје трупе и тако разводни своју снагу. Због Хитлеровог ненаданог ратовања на Балкану, одложена је операција „Барбароса“, тј. напад на СССР и због чињенице да је рат каснио неколико недеља, што је пружио прилику Совјетима да се добро припреме, Совјети су извојевали једну од најзначајнијих битака у рату, добро пољуљавши темеље најјаче државе у том тренутку.

Овакво виђење истицао је генерал Богољуб Илић, министар војске и морнарице, који је сматрао да је Југославија својим отпором марта 1941. године, пореметила немачке планове у погледу напада на СССР и одложила их за шест недеља, што је за Русе и савезнике пуно значило.⁸⁹ Велимир Терзић је навео неколико историчара попут совјетског историчара Фомина, Британаца лорда Ејвона и Лидл Харта, па чак и немачког адмирала Асмана, који су сматрали да је 27. март пореметио Хитлерове планове и да је изгубљено драгоцено време због кога је Немачка доживела пораз против Совјета. Међутим, британски историчар Кревелд, као и немачки историчар Зухдаусен, тврде да се даје превелик значај 27. марту по питању утицаја на одлагање напада Немачке на СССР, о чему говоре и подаци да је само 10% дивизија које су употребљене у рату против Југославије коришћене у рату против Совјета.

⁸⁹ Исто, стр. 717.

Државни удар 27. марта 1941. године

Они који се залажу за то да је пуч био херојски чин и једино исправно решење у том тренутку су наравно пучисти, њихови симпатизери и државе које су их подржавале, Британија и САД. Генерал Мирковић је био у старту незадовољан стварањем заједничке државе три различита народа и како је сам за себе рекао постао је „револуционарни осветник“. Он је о пучу говорио као о светом задатку, који му је лично Бог поверио: „Све је то била историјска нужда, и као да је све с неба долазило, а ради грехова почињених на свим странама државног и друштвеног живота...“⁹⁰ Генерал Симовић је говорио да је „27. март дочекан од свих слојева са заносом као дан победе. Није то била ни завера ни пуч: тог дана су се срушили насилници и издајници, а народу су враћени власт и право да сам одлучује о својој судбини...Историјски чин 27. март није никакво наметнуто дело, нити непромишљен акт неких узурпатора државне власти...Тог дана су Срби показали да су достојни потомци својих предака...“⁹¹ Симовић и Мирковић нису имали недоумица у значај и неопходност пуча и сматрали су да је то њихова света дужност. Нема сумње да су они желели пуч и пре увезивања са Британцима, али та идеја постала је реалнија и опипљивија када су се умешале британске обавештајне службе. Оно што може засметати у овој слици јесте то што је, чим је рат почео, читава влада, заједно са Симовићем и Мирковићем, пребегла у Лондон, борећи се за свој народ из даљине, а не заједно са њим на фронту. За невероватно је да су људи који су организовали тако озбиљну ствар као што је преврат и који су се позивали на херојство, част и веру, изгубили те особине оног тренутка када су биле најпотребније.

Осим пучиста, 27. мартом су били одушевљени и комунисти, јер су помоћу њега након рата постали водећи партијски орган Југославије. У њиховом прогласу је речено: „...Најуривање издајника Павла, Цветковића, Мачека и Куловеца је последица народне борбе за мир и независност...главно је очувати земљи мир, што је једино могуће ослањањем на СССР.“⁹² Тито је говорио: „27. марта је извршен тај преокрет, јер је то народ хтео. Није то ствар појединца или групе, већ читавог народа...Појединци су извршили оно што је хтела маса...“⁹³ Кардељ је био експлицитнији по питању улоге КПЈ: „У таквим условима, пуч од 27. марта није могао да остане у оквирима који су му

⁹⁰ Јанковић, М. и Лалић В.: *Кнез Павле-истина о 27. марту*, Уна Прес, Београд, 2007, стр. 71.

⁹¹ Николић, К.: *Влада Краљевине Југославије у II светском рату 1941-1945*, Институт за савремену историју, Београд, 2008, стр. 53.

⁹² Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. III, Призма, Крагујевац, 1995, стр. 688.

⁹³ Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981, стр. 655.

Државни удар 27. марта 1941. године

наметали његови зачетници. 27. марта је и последњем политичком слепцу морало бити јасно да је у Југославији прошла ера буржоазије и да је руководећа улога прешла на радничку класу и њен најсвеснији део – КПЈ.⁹⁴

Било је доста оних и који су одмах осудили пуч и то су били пре свега чланови намесничке владе попут Милана Недића, Драгише Цветковића и Влатка Мачека. Генерал Недић који је након уласка Немачке у земљу дошао на чело квинслиншке владе, јавно је говорио против пучиста називајући их „политичким малоумницима“, а као највећег кривца наводио је Симовића „гробара српског народа“, јер је пуч Србима донео само несрећу. Трећи рајх је по окупирању Југославије наредио да се формира Комисија за истрагу догађаја око 27. марта. Истрагу је водила квинслиншка влада на челу са Недићем. Пред комисијом су, између осталих, били саслушани Драгиша Цветковић, Александар Цинцар Марковић, Милан Антић, генерал Петар Пешић, др Мирко Косић, који су сведочили о догађајима који су претходили потписивању Тројног пакта и начину на који је припреман пуч.

Др Мирко Косић је говорио да Симовић у почетку није имао намеру да скине кнеза с власти, већ да га присили да створи владу какву би му он наредио, међутим други пучисти су се томе снажно противили. Симовић, по њему, није мрзео кнеза, већ му је замерао што га није ближе консултовао по питању спољне политике и што му није поверио место министра војске.⁹⁵ Косић је пред Комисијом открио и умешаност совјетских агената у преврат, пре свега посланика у Београду, Плотњикова. Плотњиков је био тесно повезан са вођом Српског културног клуба, Драгишом Васићем и подржавао је напоре официра да скину кнеза с власти. Кнез, који је иначе био антикомунистички настројен, је сметао Совјетима, јер су се бојали да не склопи савез са Енлеском или Немачком, који би на крају ишао на штету СССР.

Цветковићево виђење пуча је врло негативно. Он је истицао да није било пуча Југославија би сачувала јединство територије и суверенитета и мирно би дочекала крај рата, а КПЈ се никад не би уздигла и постала водећа у земљи. Он и Цинцар Марковић су имали исто мишљење да је потписивање Тројног пакта била нужност и да је дала

⁹⁴ Исто, стр. 656.

⁹⁵ Косић као доказ истиче чињеницу да је Симовић био тај који је спречио да се кнез и остали намесници убију, иако су остали пучисти то оштро захтевали – Јанковић, М. и Лалић В.: *Кнез Павле-истина о 27. марту*, Уна Прес, Београд, 2007, стр. 234.

Државни удар 27. марта 1941. године

велику предност Југославији с обзиром на њен тадашњи положај. У Документима о Југославији, који су од 1951. године излазили у Паризу, критиковао је пучисте који су након херојских парола боље ратовати и ићи у гроб него ући у пакт, врло брзо побегли, пошто су потписали капитулацију Југославије, остављајући народ сам да се бори са силама Осовине и усташком Хрватском. У разговору пред Комисијом за истрагу 27. марта, Цветковић је истакао да су до њега долазиле гласине да се спрема пуч, да су официри незадовољни, али су га људи око њега, министар војни, министар двора, војне службе, убеђивале да су то све измишљотине, што говори о томе колико су сви подбацили и касније сносили велики део одговорности за реализацију преврата.

Што се тиче западних историчара, Американац Јакоб Хоптнер је бранио политику кнеза Павла и истакао је чињеницу да ако се данас гледа из ове перспективе политика тог времена, изгледа да је намесничка спољна политика, подразумевајући ту и потписивање Тројног пакта, била најбоље могућа под неповољним околностима диктираним географијом, близином моћних непријатеља Југославије и ненаклоношћу Хрвата и Словенаца за сукоб са Немачком.⁹⁶

Хрватска је дочекала пуч на нож. Сви виђенији политичари на челу са Мачеком били су бесни због овог чина, јер су знали да ће након тога уследити освета Немачке. Хрвати су пуч схватили као „атак на постигнуту хрватску аутономију“. Вође Хрватске су након пуча у исто време водили преговоре са Београдом и Берлином, јер су имали своју рачуницу. Хрвати су схватили да не би ни за кога било добро да Југославија уђе у рат са Немачком и прихватили су Тројни пакт. У својим мемоарима након рата, Мачек је пуч дефинисао као „чисто српску ствар, организовану ради свргавања кнеза Павла, који је био одвише попустљив према Хрватима.“⁹⁷ Тадашњи надбискуп Степинац је забележио да је „27. март државни удар великосрба, који је Хрвате довео у грозан положај, јер се од великосрба немају надати ничем добру... Срби и Хрвати су два света која се никад неће ујединити...“⁹⁸

⁹⁶ Хоптнер, Јакоб.: *Југославија у кризи 1934-1941*, Њујорк и Лондон, 1964, стр. 411.

⁹⁷ Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. II, Призма, Крагујевац, 1995, стр. 669.

⁹⁸ Јанковић, М. и Лалић В.: *Кнез Павле - истина о 27. марту*, Уна Прес, Београд, 2007, стр. 68.

Државни удар 27. марта 1941. године

Врло су необичне и изјаве Слободана Јовановића, у којима каже да није био умешан у пуч и да је сазнао све тек кад је било завршено, иако постоје записи⁹⁹ да је сарађивао са Симовићем и Мирковићем и да је био на челу Конспирације. Невероватно је и то што су се махом сви пучисти после тог догађаја и изгнанства позавадили и врло ружно су говорили једни о другима. Симовић и Мирковић су један другом одрицали вођство, а Јовановић је мрзео и Симовића и Мирковића и хвалио само браћу Кнежевић и њихово учешће у пучу.

Према мишљењу одређених немачких историчара, али и немачких војних официра, пуч је био демонстрација дрскости мале државе попут Југославије, према којој се Немачка опходила као према „примадони.“ Немачка, која је имала информације да се спрема пуч и о томе обавестила намесничку владу, једногласно је одлучила да казни, пре свега, српски народ, који јој је остао дужан још од Првог светског рата. Маршал Геринг је о пучу рекао: „За нас је боље што се ово сада десило, него касније у рату. Овако смо са незнатним жртвама, елиминисали Југославију као војног фактора и можемо само бити захвални Симовићу што нам је на време отворио очи... Сада ћемо моћи да са Србима сондирамо старе рачуне, још из прошлог светског рата.“¹⁰⁰ Хитлер је кад је сазнао, рекао: „У Југославији је путем пуча срушена влада кнеза Павла и то значи да је Југославија узела енглески курс и да је наш положај на Балкану веома угрожен. Због тога сам одлучио да са завереничком кликом рашчистим и Југославију разбијем муњевитим нападом.“¹⁰¹ Верује се да је Хитлер осим емоционално реаговао и врло проницљиво када је наредио брзи напад на Југославију, јер је снажним ударом желео да демонстрира снагу немачких трупа и заплаши Турке, како би избегли пружање турске помоћи британским трупама у Средоземљу у заштити Грчке. Неки историчари тврде да је, осим што је желео освету, Хитлер пре свега зазирао од Срба, као херојског и јединог „правостојећег народа“ на Балкану и да је знао да ће му они стварати проблеме. Хитлер је водио једну амбивалентну политику према Балкану и Југославији, која се у почетку огледала у мирном и тактичном привлачењу у савез, а затим мало присилнијим условљавањима и претњама ратом. Верује се да је Хитлер нагло променио политику према Балкану када је дефинитивно увидео да СССР и те како има претензије ка

⁹⁹ Професор Мирко Косић је оставио запис да је преко Јовановића о пучу био обавештен члан владе Цветковић – Мачек, Михаило Константиновић и да је Јовановић саветовао Константиновићу да повуче оставку коју је дао кад је потписан пакт - исто, стр. 69.

¹⁰⁰ Исто, стр. 242.

¹⁰¹ Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. III, Призма, Крагујевац, 1995, стр. 712.

Државни удар 27. марта 1941. године

Балкану и како би спречио Совјете у својим намерама, одлучио је да што пре заврши поглавље Југославија, како би кренуо са операцијом „Барбароса.“

Сагледавајући сва ова различита виђења и историјска тумачења 27. марта, позитивне и негативне коментаре на политику кнеза Павла, људи који су били сведоци тог догађаја и оних који га посматрају са дистанце, можемо само закључити да се, иако је немогуће помирити сва ова становишта, она ипак могу свести на једну чињеницу коју нико не оспорава, а то је огроман историјски значај и улога 27. марта у креирању политичке историје српског народа.

7. ЗАКЉУЧАК

Чињеница је да је скорија литература која се позабавила државним ударом 27. марта 1941. године и судбином кнеза Павла, на основу нових докумената, а пре свега Павлове архиве и личних списа, стала у одбрану кнеза и на неки начин допринела његовој рехабилитацији. Старија дела, њихови аутори, под утицајем комунистичког режима, приказивали су своју верзију „истине“ и нажалост на њима су се училе генерације ученика и студената. Са доступношћу архива одређених страних служби које су деловале по Југославији и личне документације Павла, „комунистичка истина“ почиње да се мења. Из његове преписке са пријатељима, може се видети колики је Павле био антифашиста, колико се борио за своју државу и колико је пре свега био одговоран према свом народу.

Околности које су дефинисале 27. март по некима као херојски чин, а по некима као политичко самоубиство, мора се признати нису ишле у корист кнезу и целој намесничкој влади. Константно страначко трвење, борба за власт, за територије, за независност, чиниле су државу веома слабом и лаком метом за спољне непријатеље којима је Југославија сметала и који су желеле да је виде потпуно разбијену. Утицај и превласт Србије у том политичком смислу је неспоран и Србија је у потпуности себе видела као Пијемонта и чувара идеје југословенства. Хрвати и Словенци су Србију видели као „самопрокламованог вођу“ и опирали су се суживоту са народом који им није близак ни по менталитету, ни по вери, ни уопштено по животним принципима. Желели су своју државу, своју територију и сматрали су крај I светског рата као идеалну шансу да то и остваре. Али како примећује Петрановић, Хрватска је ипак сметнула с ума неколико чињеница, а то је да су њене територије први пут биле уједињене у заједничкој држави, након рата прешла је на страну победница, а од једне полуфеудалне земље са Србијом је ушла у нову еру модернизације политике увођењем демократских институција. Међутим, ништа од овога је није зауставило да константно саботира режим, диже побуне, дестабилизује државу и на крају учествује у њеном растурању.

Државни удар 27. марта 1941. године

Покушавајући да реши проблем, кнез је направио неколико грешака којима је навукао огроман гнев српске јавности, прво кроз Конкордатску кризу, а потом кроз дозволу за настанак Бановине Хрватске. Настављајући политику свог брата краља Александра, желећи да очува државу јединственом, али и да је оснажи пред вратима могућег рата, кнез је учинио једино могуће у том тренутку, попустио је. Политика забрањивања рада хрватских странака и других облика организовања више није била могућа, јер су се међународне околности промениле, јер је „хрватско питање“ почело да се интернационализује и да добија страну подршку. Мислио је да ће попуштањем Хрватима, решити унутрашњу ситуацију, али није рачунао на снажан отпор српске заједнице и на могућу побуну.

Југославија се заиста налазила у безизлазној ситуацији на прагу II светског рата. У моменту извршења пуча и обарања владе Цветковић – Мачек, силе Осовине и њихови сателити су под контролом држале скоро целу копнену територију Европе. Белгија, Холандија, Пољска, Француска, Данска, Луксембург, Чехословачка, Мађарска, Румунија и Бугарска су биле окупирани од стране Немачке, Албанија од стране Италије, САД су биле неутралне, Шпанија, Португалија су биле формално неутралне, са фашистичким режимима на власти, а Британија је била у веома тешкој позицији, у потпуности изолована од остатка Европе. Совјетски Савез је споразумом о ненападању Рибентроп - Молотов био званично у савезу са Хитлеровом Немачком. Југославија није имала правог савезника, сви ранији су били или већ покорени или преслаби. Немачка и Италија су све више затварале обруч, а Британија је вршила невиђени притисак, без имало емоција и скрупула, показавши да су нам скоро па једнака претња као и Немци. Кнез Павле је балансирао између чекића и наковања, покушавајући да заштити своју земљу и нађе спасоносно решење које је неће увући у рат. То што је изабрао пут Тројног пакта, говори о реалности политике коју је тада водио.

Приближавањем Немачкој, кнез Павле је додатно отежао свој положај. Кроз његову документацију, ми можемо видети његову мржњу према Хитлеру и његовој политици, али и мањак других опција у околностима у којима је желео да одржи неутралност, без иједног савезника да га подржи. Велика Британија коју је он сматрао неприкосновеним пријатељем, окренула му је леђа и гурнула његов народ у стравично страдање. Да ли приступити Тројном пакту као што смо видели, била је велика дилема за Павла и читаву владу, и покушавали су да добију на времену, измишљајући разлоге због којих

Државни удар 27. марта 1941. године

су избегавали да приђу Осовини. Ту њихову борбу и дипломатско маневрисање ипак треба похвалити, јер ниједна држава до тада није успела да парира једној Немачкој, нити је успела да добије такав третман као што је добила Југославија.

Павлу није ишло на руку ни то што су одређене ноте које су размењене приликом потписивања Тројног пакта, остале необјављене. Народ није знао шта је Немачка нудила и које је повољности Југославија добила, јер им то није предочено, што је у старту била грешка. Можда, како тврде неки теоретичари, да је јавност дознала све делове пакта пристанка на савез са Немачком, до пуча не би дошло, а Југославија би задржала своју неутралну позицију и сачувала своју територију, народ и ресурсе. Немцима јесте сметала Југославија и нису је волели, али су имали одређену дозу респекта према њој, о чему је говорио и сам Хитлер. Имати храбрости да постављаш услове Немачкој, сам, без јаке залеђине, само говори колико је кнез Павле био врстан преговарач и визионар, јер је знао добро шта може донети, а шта однети пакт са Немачком.

Али слажем се и са виђењем неких историчара да би, услед ревизионистичких тежњи суседа, сепаратистичких тежњи народа у Југославији и ослонца на своју војску, Немачка тешко испоштовала тај пакт са Југославијом. Чак ни Мусолини није веровао да ће Хитлер након коначних победа третирати Италију као себи равну.¹⁰² Одређени историчари истичу и чињеницу која се често превиђа, а то је да Југославија није могла да рачуна на своје место у новом светском поретку, јер је још у јулу 1940. године, Немачка донела план по коме је Југославија требала бити распарчана и сведена на границе пре балканских ратова.¹⁰³ То нико у влади није могао знати, тако да приче да би Југославија била као Швајцарска да је пришла Осовини, нису баш одрживе.

¹⁰² Мусолини је разговарао са министром спољних послова Ђаном: “Питам се нисмо ли и ми вазална немачка држава. Ако данас нисмо, постаћемо сутра у часу потпуне немачке победе.” - Зборник радова округлог стола: „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“, ИП Златна књига, Београд, 2003, стр. 131.

¹⁰³ Тај план се помиње и у писању Угљеше Поповића, шефа војне обавештајне службе у Југославији који је предочио генералу Мирковићу пред извођење пуча – Поповић, У.: *Десети по реду, Тајна Војно-обавештајна служба бивше југословенске војске од 1938. до маја 1941. године*, пишчево издање, Београд, 1976, стр. 146.

Државни удар 27. марта 1941. године

У уводу рада кренула сам од хипотезе да ли је 27. март херојски чин или несмотреност групе официра која је одвела државу у пропаст. Врло је тешко дати једноставан одговор, можда зато што је тај догађај био помало и једно и друго. Ако се има у виду да је Немачка планирала да нападне Југославију без обзира на пакт, онда се 27. март може гледати као херојски чин. Али ако се верује да би Немачка можда ипак испоштовала пакт, онда је преврат крив за вођење државе у беспотребан рат и страдање. С друге стране, да ли је требало уопште разматрати могућност приласка Немачкој и да ли је рат био мала цена коју је требало платити за будућа покољења, за славу и неокаљаност којом ће се дичити будуће генерације?

Мора се признати да је организовање преврата у условима очигледне претње ратом највеће светске силе морало бити храбро, без обзира да ли је преврат плаћен и исфорсиран од стране Британаца. Добро је примећено у литератури да није било воље пучиста за променом, Велика Британија не би могла ништа да учини нити да покрене удар. Чини се као да су се тада поклопиле коцкице које су недостајале како би се све успешно реализовало. С друге стране, начинити преврат у (не)доба рата био је и непромишљен поступак који је још више ослабио земљу и учинио је паралисаном пред силама Осовине. Влада Симовића чини се није имала концепт шта урадити након пуча и како се позабавити унутрашњом и спољном политиком. Хрватски сепаратизам је опет дивљао и требало је Хрвате убедити да стану уз владу како би функционисала без трзавица. Оно што је најневероватније од свега јесте чињеница да је влада изјавила да ће поштовати потписани Тројни пакт и да неће мењати спољну политику. Поставља се питање чему онда пуч?

Пучисти су тврдили да су им мотиви све већа независност Хрватске и слабљење и губљење идентитета Србије, али их је ипак потписивање Тројног пакта подстакло да покрену преврат. Чињеница је да су Британци умешали своје прсте и да су погурали ствар, јер им је то одговарало. Знали су да ће Немачка напасти Југославију и да ће тако скинути притисак са себе. Вероватно је било помало од свега, и незадовољство унутрашњом ситуацијом, и све веће везивање за Немце, притисак Британаца, али и новчани подстицај, а Тројни пакт је само прелио чашу. Оно што је чињеница ипак је лоша процена целокупне ситуације унутар земље и ван земље од стране пучиста, нарочито што су били у заблуди да их Немачка неће напасти и да ће и поред преврата моћи да сачувају земљу од рата.

Државни удар 27. марта 1941. године

Када се данас са ове дистанце сагледају тадашње околности, питање је како би било који политички вођа тада поступио и да ли би заиста Југославија да се није десио пуч, избегла страдања која су је снашла. Чињеница је да су оне државе које су пришле Немачкој, биле окужене након рата. Али су све те државе махом данас дочекале да буду стубови и носиоци европоретка, на челу са Немачком, која је опет постала једна од најјачих држава у Европи. Али оно што иде на част Југославији и пре свега Србији је да у историји ипак није и никад неће бити означена као фашистичка земља, већ правдољубива и ослободилачка. Колико је неке битна историја, то је субјективно, али сматрам да је због такве традиције једног тврдоглавог и пркосног народа са осећајем за част и јунаштво, Србија увек представљала и данас представља претњу великим силама.

Историјски гледано, државним ударом Срби су платили високу цену, Београд је бомбардован, а територија разорена у врло кратком року. Како би се Немачка понашала да смо поштовали пакт не можемо знати. Чињеница је да јој је превратом једна мала држава лупила „дипломатски шамар“ и да је успела да уздрма донекле њену присебност и стаменост. Дугорочно гледано, крај рата Србију је сврстао на страну сила победница, а и територијално је профитирила. Али ако се са ове дистанце сагледа читава ситуација и шта је она све донела на дуже стазе, можемо видети да ни данас однос Немачке и Југославије није толико пријатељски, колико подношљив. Немачка је опет постала велесила која нам у великој мери диктира начела спољне политике. Ако се зна да је највише учинила да дође до распада Југославије деведесетих година и да нас од свих европских држава она највише кочи на путу европских интеграција, може се закључити да без обзира на данашњу политичку и економску прагматичност држава, историјски неуспеси могу и даље да боле и да буду снажни покретач осветољубиве спољне политике.

П Р И Л О З И¹⁰⁴

Прилог 1.

СПОРАЗУМ ЦВЕТКОВИЋ – МАЧЕК (1939)

Споразум Цветковић-Мачек

Сматрајући да је Југославија најбољи јемац независности и напретка Срба, Хрвата и Словенаца; у циљу што поузданијег и потпунијег очувања јавних интереса, Претседник Краљевске владе Драгиша Цветковић и Претседник Хрватске сељачке странке и Сељачке демократске коалиције др. Влатко Мачек, прилазећи решавању хрватског питања, после дужих већања, сложили су се у следећем:

Члан I

Потребно је образовати заједничку владу. Ова влада ће по пристану меродавних фактора, а на основу члана 116 Устава, извршити образовање бановине Хрватске, на њу са државе пренети одговарајуће надлежности и донети политичке законе. Она ће, у сагласности са меродавним факторима, припремити све што је потребно за преуређење државне заједнице.

Члан II

Савска и приморска бановина, као и срезови Дубровник, Шид, Илок, Брчко, Градачац, Травник и Фојница, спојиће се у једну јединицу која ће се звати Бановина Хрватска.

Дефинитивни опсег Бановине Хрватске одредиће се приликом преуређења државе; при томе ће се водити рачуна о економским, географским и политичким околностима.

¹⁰⁴ Сви прилози преузети са интернет сајта: <http://sr.wikisource.org> (датум приступа 10.11.2012)

Том приликом издвојиће се из горе наведених срезова, који су припојени Бановини Хрватској општине и села, која немају хрватску већину.

Члан III

Новим јединицама као и у држави биће обезбеђена равноправност Срба, Хрвата и Словенаца, као и једнако поступање у погледу њиховог учешћа у вршењу јавне службе.

Исто тако биће обезбеђена равноправност усвојених и признатих вероисповести. Уставом ће се зајемчити једнака основна грађанска и политичка права.

Члан IV

Пренеће се у надлежност Бановине Хрватске послови пољопривреде, трговине и индустрије, шуме и рудника, грађевина, социјалне политике, народног образовања, физичког васпитања, правде, просвете и и унутрашње управе.

Рударско законодавство и државна рударска предузећа. При давању рударских концесија које интересују народну одбрану поступиће бановина споразумно са војном управом. Ако не би дошло до споразума, одлучује Министарски савет;

Сви остали послови остају у надлежности органа државне власти на целој државној територији.

Исто тако остају у надлежности државне власти и послови који су од особитог значаја по опште интересе државе, као што су: старање о државној безбедности, сузбијање антидржавне и разорне пропаганде, вршење полицијске обавештајне службе и осигурање јавног реда и мира: за давања држављанства надлежна је бановина осим држављанства изузетним путем и одузимања држављанства. изградња и одржавање државних саобраћајних средстава и осталих државних објеката; послови вера; међународни правни саобраћај, о тим да се правна помоћ у ванпарничким стварима врши директно преко судова; спољна трговина, као и трговина између бановина и осталих делова државе (јединство царинског и трговинског подручја); законодавство о мерама и теговима, о заштити индустријске својине, о пословима приватног осигурања и осигуравајућим друштвима;

менично право, чековно право, трговачко право, отечајно право, облигационо право, поморско право, ауторско право; прописивања казни за повреду прописа о предметима

Државни удар 27. марта 1941. године

из надлежности државе; постављање путем закона основних начела просветне политике, као и основних начела о локалним самоуправама; општа начела радничког права и осигурања, као и општа начела војног права.

У циљу осигуравања народне одбране обезбедиће војној управи потребан утицај у области производње и саобраћаја.

Влада ће присупити и преношењу надлежности са државе на Бановину Хрватску одмах после образовања те бановине.

Бановини Хрватској, да би могла успешно свршавати послове своје надлежности, има се обезбедити потребна финансиска самосталност.

Дефинитивне компетенције Бановине Хрватске одредиће се приликом преуређења државе.

Члан V

Законодавну власт у стварима из надлежности Бановине Хрватске врше Краљ и Сабор заједнички.

Сабор састављају заступници, које народ слободно бира општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем, са претставништвом мањина.

Управну власт у стварима из надлежности Бановине Хрватске врши Краљ преко Бана. Бана Бановине Хрватске именује и разрешава Краљ.

Бан је одговоран Краљу и Сабору.

Сваки писмени чин Краљевске власти у пословима Бановине Хрватске премапотписује Бан и сноси одговорност за исти.

Судску власт у Бановини Хрватској врше судови. Њихове пресуде и решења изричу се и извршавају у име Краља, на основу закона.

Државни удар 27. марта 1941. године

Држави се обезбеђује надзор над извршавањем Устава и државних закона од стране бановинских власти.

За решење спорова надлежности између државе и Бановине и за оцену уставности закона основаће се Уставни суд.

Члан VI

Опсег надлежности и опсег Бановине Хрватке биће загарантовани и нарочитом уставном одредбом, која се неће моћи мењати без пристанка ове Бановине.

Члан VII

Влада ће донети нове прописе о штампи, о удружењима, зборовима и договорима, о набору народних посланика, као и о другим ставрима, у колико је то потребно за спровођење народног споразума.

Драгиша Ј. Цветковић, с. р.

Др. Влатко Мачек, с. р.

Прилог 2.

ПРОТОКОЛ О ПРИСТУПАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ (1941)

Напомена из извора: ДНБ јавља:

Протокол, који су данас потписали с једне стране министар спољних послова Рајха г. фон Рибентроп, италијански министар спољних послова гроф Ђано и јапански амбасадор генерал г. Ошима, а с друге стране југословенски председник Министарског савета г. Цветковић и југословенски министар иностраних послова г. Цинцар-Марковић и приступања Југославије Пакту трију сила, закљученом 27. септембра 1940. године између Немачке, Италије и Јапана, гласи:

Владе Немачке, Италије и Јапана с једне стране, преко својих потписника помоћника утврдиле су следеће:

Члан 1.

Југославија приступа пакту Трију сила, потписаном у Берлину 27. септембра 1940. године између Немачке, Италије и Јапана.

Члан 2.

Уколико заједнички технички одбори, предвиђени чл. 4 Пакта трију сила, расправљају се питања која додирују интереса Југославије, у раду тих одбора учествоваће и представници Југославије.

Члан 3.

Овом протоколу приложен је као прилог текст Пакт трију сила.

Овај протокол састављен је на немачком, италијанском, јапанском и југословенском језику, при чему сваки од тих текстова важи као оригинал.

Протокол ступа на снагу на дан потписивања.

Додатне ноте

Немачка

Напомена из извора: *На ноте које му је данас поводом приступања Пакту трију сила упутио министар спољних послова Рајха, председник Министарског савета г. Драгиша Цветковић одговорио је следећим нотама:*

Беч, 24. марта 1941. г.

Његовој Екселенцији

Господину Јоахиму фон Рибентропу,

Министру иностраних послова Рајха.

Ваша Екселенцијо,

Приликом данашњег приступања Југославији Пакту трију сила, Ви сте изволели упутити ми ноту ове садржине:

„У име и по налогу Немачке Владе имам част саопштити Вашој Екселенцији следеће: Поводом приступања Југославији Пакту трију сила које је данас учињено, Немачка Влада потврђује своју одлуку да ће увек поштовати суверенитет и територијални интегритет Југославије.“

У име и по налогу Краљевске Југословенске Владе част ми је потврдити пријем ове изјаве коју је Краљевска Влада узела на знање.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме дубоком поштовању.

Драгиша Ј. Цветковић, с. р.

Државни удар 27. марта 1941. године

Беч, 24. марта 1941. г.

Његовој Екселенцији, Господину Јоахиму фон Рибентропу, министру иностраних послова Рајха.

Ваша Екселенцијо,

Приликом данашњег приступања Југославији Пакту трију сила, Ви сте изволели упутити ми ноту ове садржине:

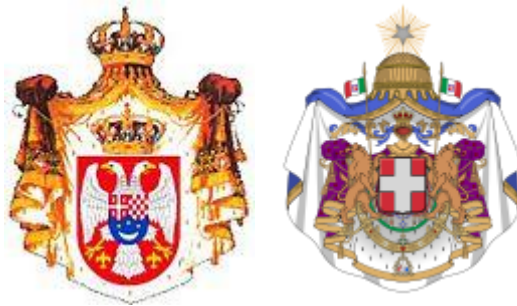
„С позивом на разговоре који су били вођени поводом данашњем приступања Југославије Пакту трију сила, имам част да Вашој Екселенцији у име Владе Рајха са овим потврдим споразум између Владе сила осовине и Краљевске Југословенске владе о томе, да влада сила осовина за време рата неће упућивати Југославији захтев да дозволи пролаз или презов трупа преко југословенске државне територије.“

У име и по налогу Краљевске Југословенске Владе част ми је потврдити пријем ове изјаве коју је Краљевска Влада узела на знање.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме дубоком поштовању.

Драгиша Ј. Цветковић, с. р.

Италија

Напомена из извора: *Истим поводом, председник Министарског Савета г. Драгиша Цветковић упутује следеће ноте министру спољних послова Краљевине Италије:*

Беч, 25. марта 1941. г.

Његовој Екселенцији

Господину Грофу Гепецу Ћану

Министру иностраних послова Краљевине Италије

Ваша Екселенцијо,

Приликом данашњег приступања Југославији Пакту трију сила, Ви сте изволели упутити ми ноту ове садржине:

Државни удар 27. марта 1941. године

„У име и по налогу Краљевке италијанске владе имам част саопштити Вашој Екселенцији следеће: Поводом приступања Југославији Пакту трију сила које је данас учињено, Краљевска италијанска влада потврђује своју одлуку да ће увек поштовати суверенитет и територијални интегритет Југославије.“

У име и по налогу Краљевске Југословенске владе част ми је потврдити пријем ове изјаве коју је Краљевска влада узела на знање.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом дубоком поштовању.

Драгиша Ј. Цветковић, с. р.

Беч, 25. марта 1941. г.

Његовој Екселенцији
Господину Грофу Гепацу Ћану,
Министру иностраних послова Краљевине Италије.

Ваша Екселенцијо,

Приликом данашњег приступања Југославији Пакту трију сила, Ви сте изволели упутити ми ноту ове садржине:

„С позивом на разговоре који су били вођени поводом данашњем приступања Југославије Пакту трију сила, имам част да Вашој Екселенцији у име Краљевске италијанске владе са овим потврдим споразум између Влада Сила Осовине и Краљевске Југословенске Владе о томе, да Владе Сила Осовина за време рата неће упућивати Југославији захтев да дозволи пролаз или презов трупа преко југословенске државне територије.“

У име и по налогу Краљевске Југословенске Владе част ми је потврдити пријем ове изјаве коју је Краљевска влада узела на знање.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме дубоком поштовању.

Драгиша Ј. Цветковић, с. р.

Прилог 3.

ДИРЕКТИВА БРОЈ 25

1. Војни пуч у Југославији изменио је политичку ситуацију на Балкану. Југославију треба сматрати непријатељем и у случају да ускоро да изјаву лојалности, па је стога треба разбити што је могуће пре.

2. Моја намера је да концентричном операцијом са простора Ријека – Грац, с једне стране, и са простора око Софије, с друге стране, упаднем у Југославију општим правцем према Београду и да њену војску уништим, с тим да њен крајњи јужни део одвојим од њене територије и узмем у своје руке као базу за продужење немачко-италијанске офанзиве против Грчке. Из војнопривредних разлога важно је да се успостави саобраћај на Дунаву и поседну рудници бакара у Бору. Покушаћемо да придобијемо Мађарску и Бугарску за учесвовање у операцијама, остављајући им могућност враћања Бачке и Македоније. Политичким обећањима Хрватској биће проширена унутрашњополитичка затегнутост у Југославији.

3. У појединостима наређујем следеће:

а) Чим буду прикупљене довољне снаге и временске прилике то допусте, ваздухопловство ће даноноћним ваздушним нападаима разорити теренска постројења (ратне аеродороме) југословенског ваздухопловства, као и Београд.

б) Подухват „Марита“ отпочеће по могућности истовремено – никако раније – засад с ограниченим циљем да се заузме солунска котлина и висораван Едеса; 18. армијски корпус може при том напредовати преко југословенске територије. Искористити повољне прилике за спречавање планског отварања фронта између Олимп и висинског предела Едесе.

ц) За напад који ће уследити са простора око Софије у правцу северозапада и са простора Ћустендил – Горња Цумаја у западном правцу, могу се употребити све у Бугарској и Румунији расположиве снаге, с тим да као осигурање нафтоносних подручја Румуније, осим противавионских снага, остану и снаге у јачини око једне дивизије. Осигурање на турској граници, за сада, препустити Бугарима. У њиховој позадини као ослонац поново ће бити припремљена једна немачка јединица, највероватније оклопна дивизија.

Државни удар 27. марта 1941. године

д) Удар направљен општим правцем од Граца према југоистоку треба извршити чим се прикупе за то потребне снаге. Копненој војсци се препушта одлука о томе да ли ће ради отварања границе прелазити преко мађарске територије. Осигурања на југословенској граници одмах појачати. Исто тако, као и на бугарској граници, важни објекти се могу заузети и пре почетка општег напада, истовремено са ваздушним нападом на Београд.

е) Ваздухопловство ће са две нападне групе потпомагати операције 12. армије, као и ударне групе које ће образовати на простору око Граца. Оно ће у ту сврху усмеравати тежиште дејства према временском развоју операција копнене војске. За развој и напад могу се искористити и мађарске ваздухопловне базе. Испитати да ли треба употребити 10. ваздухопловни корпус за акцију са италијанске територије. Међутим, заштитна пратња транспорта за Африку мора остати загарантована. Продужити са припремама за освајање острва Лемноса, али заповест за извршење издаћу лично. Треба се постарати за довољну противваздушну одбрану Граца, Клагенfurта, Филаха и Лоебена, као и Беча.

4. Врховна команда оружане силе склопиће најпре начелне споразуме са Италијом. Копнена војска предвидеће штаб за везу са италијанском 2. армијом и Мађарима. Овлашћује се Ратно ваздухопловство да се о разграничењу оперативних ваздушних простора у односу на италијанско и мађарско ваздухопловство већ сада споразуме са Врховним командантима дотичних држава. Снабдевање мађарских ваздухопловних база може да отпочне одмах.

5. Господа главни команданти известиће ме преко Врховне команде Оружаних снага о намераваном вођењу операција и о питањима у вези с тим.

Адолф Хитлер

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антић, Ч.: *Кратка историја Србије 1804-2004*, Стубови културе, Београд, 2009.
2. Балфур, Н. и Мекеј С.: *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Просвета, Београд, 1990.
3. Бојанић, Ђ.: *Историја Срба*, Свен, Ниш, 2011.
4. Бјелајац, М.: *Дипломатија и војска, Србија и Југославија 1901-1999*, Медија центар Одбрана, Београд, 2010.
5. Бјелајац, М.: *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2004.
6. Црњански, М.: *Ембахаде I-III и IV*, Нолит, Београд, 1983.
7. Ћоровић, В.: *Илустрована историја Срба*, књига VI, Народна књига, Београд, 2006.
8. Чалић, М.Ж.: *Социјална историја Србије 1815-1941*, Клио, Београд, 2004.
9. Димић, Љ.: *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941 I-III*, Стубови културе, Београд, 1996.
10. Димитријевић, Б. и др.: *Краљевско ваздухопловство 1918-1944*, Институт за савремену историју, Београд, 2012.
11. Ђорђевић, Д.: *На раскрсници – прилози за српску историју Другог светског рата*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991.
12. Ђорђевић, М.: *Политичка историја Србије XIX и XX века I*, Просвета, Београд, 1956.
13. Фотић, М.: *Изгубљени пут*, Издање пишчево, 1990.
14. Глишовић, Д.: *Иво Андрић, Краљевина Југославија и Трећи Рајх 1939-1941*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012.
15. Хоптнер, Ј.: *Југославија у кризи 1934-1941*, Њујорк и Лондон, 1964.
16. Јанковић, Д.: *Србија и југословенско питање 1914-1915*, ИСИ, Београд, 1973.
17. Јанковић, М.: *Кнез Павле - Од лепоте до истине*, Академија уметности БК и Ведута, Београд, 2004.
18. Јанковић, М. и Лалић В.: *Кнез Павле – истина о 27. марту*, Уна Прес, Београд, 2007.

Државни удар 27. марта 1941. године

19. Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1914-1945*, књига II, III и IV, Призма, Крагујевац, 1995.
20. Кнежевић, Р. и Живан Л.: *Слобода или смрт*, Пишчево издање, 1981.
21. Костић, Б.Н.: *Официри, пучеви и политичари*, Нова искра, Београд 2011.
22. Лучић, Д.: *Павелићев тестамент - Жиг комунизма*, књига II, Екопрес, Зрењанин, 2004.
23. Миловановић, Н.: *Војни пуч и 27. март 1941*, Слобода, Београд, 1981.
24. Митровић, А.: *Време нетрпељивих – политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
25. Николић, К.: *Влада Краљевине Југославије у другом светском рату 1941-1945*, Институт за савремену историју, Београд, 2008.
26. Павловић, М.: *Југословенска држава и право 1914-1941*, Поповић Н, Крагујевац 2000.
27. Павловић, М. и Пантелић И: *Зборник радова - 27. март 1941. седамдесет година касније*, Институт за савремену историју, Београд, 2012.
28. Павловић, С.: *Хитлеров нови антипоредак - Други светски рат у Југославији*, Клио, Београд, 2009.
29. Павловић, С.: *Историја Балкана 1804-1945*, Клио, Београд, 2004.
30. Павловић, С.: *Србија - Историја иза имена*, Клио, Београд, 2004.
31. Петрановић, Б.: *Србија у II светском рату 1939-1945*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992.
32. Петрановић, Б.: *Историја Југославије*, Нолит, Београд, 1981.
33. Петрановић, Б. и Жутић Н.: *27.март 1941: тематска збирка докумената*, Ником, Београд, 1990.
34. Поповић, Б.: *Историја Министарства иностраних послова Србије*, Службени гласник, Београд, 2005.
35. Поповић, У.: *Десети по реду, Тајна Војно-обавештајна служба бивше југословенске војске од 1938. до маја 1941. године*, Пишчево издање, Београд, 1976.
36. Рајс, А.: *Чујте Срби! Чувајте се себе*, ЈП Службени Гласник, Београд, 2010.
37. Симеуновић, Д.: *Државни удар или револуција*, Студио Плус, Београд, 1991.

Државни удар 27. марта 1941. године

38. Симеуновић Д.: *Теорија политике – ридер*, I део, Удружење наука и друштво, Београд, 2002.
39. Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
40. Симеуновић, Д.: *Војно дело*, Факултет политичких наука, Београд, 1992.
41. Станковић, Ђ.: *Србија и стварање Југославије*, ЈП Службени гласник, Београд, 2008.
42. Станојевић, С.: *Историја српског народа*, Логос арт, Београд, 2008.
43. Терзић, В.: *Слом Краљевине Југославије 1 и 2*, Народна књига Београд, Побједа Титоград, Партизанска књига Љубљана - Београд, 1982.
44. Зборник радова округлог стола: *27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике*, ИП Златна књига, Београд, 2003.
45. Зундхаусен, Х.: *Историја Србије од 19. до 21. века*, Клио, Београд, 2009.

Чланци из часописа:

46. Апостоловски, А.: *Британска политика према Краљевини Југославији*, „Политика“, 1997.
47. Бјелајац, М.: *Војни удари у 20. веку - организовани хаос*, „Одбрана“, специјални прилог 45, 2009.
48. Јеремић, П.: *Черчилови људи свргнули кнеза Павла*, „Глас“, 2007.
49. Стевановић, Н.: *Коцка је бачена*, „Политика“, 2007.

Интернет сајтови:

50. [http:// bastabalkana.com](http://bastabalkana.com)
51. <http:// odbrana.mod.gov.rs>
52. <http:// 27mart.com>
53. <http:// akademiasrbija.com>
54. <http:// savremenaistorija.com>
55. <http:// 27march.org>
56. <http:// znanje.org>
57. <http://istorija-jugoslavije.online-talk.net>
58. <http://wikipedia.org>
59. <http://novosti.rs>
60. <http:// govori.com>
61. <http:// srpskadijaspora.info>

62. [http:// povijest.net](http://povijest.net)
63. <http://blic.rs>
64. <http://forum.srpskinacionalisti.com>
65. <http://trojka.rs>
66. <http://sr.wikisource.org>